

Radost kao temeljno emotivno stanje kršćanina

Katušić, Duje

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:372147>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
FILOZOFSKO-TEOLOŠKI STUDIJ

DUJE KATUŠIĆ

RADOST KAO TEMELJNO EMOTIVNO STANJE
KRŠĆANINA

Diplomski rad

Split, 2023.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
FILOZOFSKO-TEOLOŠKI STUDIJ

DUJE KATUŠIĆ

RADOST KAO TEMELJNO EMOTIVNO STANJE KRŠĆANINA

DIPLOMSKI RAD
iz područja Filozofije
kod prof. dr. sc. Ante Vučkovića

Split, 2023.

SADRŽAJ:

UVOD	1
1. EMOCIJE.....	2
1.1. Kognitivna teorija	2
1.1.1. Općenito o kognitivnoj teoriji	2
1.1.2. Situacijske i pozadinske emocije	6
1.1.3. Emocije, apetiti, raspoloženja i djelovanje	7
1.1.4. Usporedba ljudskih i životinjskih emocija	9
1.1.5. Emotivni razvoj djece	10
1.1.6. Što sve utječe na emocije?	13
1.2. Aristotel i grčke filozofske škole o emocijama	16
1.2.1. Aristotel o emocijama	17
1.2.2. Grčke filozofske škole o emocijama	19
2. RADOST	23
2.1. Općenito o sreći	23
2.2. Radost za Aristotela i pripadnike grčkih filozofskih škola	26
2.3. Sreća je ozbiljna stvar	30
2.4. Kršćanski pogled na radost	33
2.4.1. Iznenađen radošću -do kršćanstva tragom radosti	33
2.4.2. Stvoreni svijet i radost	49
2.4.3. Sveci o istinskoj radosti	51
2.4.4. Katekizam Katoličke Crkve	56
2.4.5. Radost u Novom zavjetu	56
ZAKLJUČAK	59

Sažetak:

U prvom dijelu rada obrađuju se emocije. Prije svega se govori o kognitivnoj teoriji emocija. Definiraju se situacijske i pozadinske emocije, obrađuju sličnosti i razlike između emocija i tjelesnih apetita te emocija i raspoloženja. Govori se o odnosu emocija i djelovanja, o ljudskim i životinjskim emocijama, emotivnom razvoju djece te čimbenicima koji utječu na emocije. Nakon toga slijedi dio o pogledu na emocije Aristotela i grčkih filozofskih škola. U drugom dijelu se prelazi na temu emocije radosti. Govori se o radosti općenito, a zatim o pogledu Aristotela, grčkih škola i Dennisa Pragera na radost. Poslije toga se obrađuje radost iz kršćanske perspektive. Govori se o tome što C. S. Lewis, Viktor Frankl te sveci poput svetog Franje, don Bosca i Male Terezije govore o radosti. Nakon toga se obrađuje što o radosti piše u Katekizmu Katoličke Crkve i Novom zavjetu. U zaključku iznosim vlastite stavove o temi.

Ključne riječi: emocije, radost, sreća, kršćanstvo, Bog

UVOD

Zašto tema radost? Mnogi se čude zašto bi to bila tema diplomskog rada. Možda zvuči nevažno, ali zapravo, nema osobe na svijetu koja ne želi biti radosna. Od kada sam odabrao ovu temu, počeo sam više primjećivati gdje se sve pojavljuju pojmovi radost, veselje, sreća... Tek sada sam postao svjestan koliko često se javlja u časoslovu, primjerice. Tužno je što smo mi katolici često tužni. Mi bismo trebali zračiti radošću zbog svijesti o Božjoj ljubavi, o besmrtnosti, o nebu. Danas i papa Franjo puno govori o ovoj temi; uvidio je pesimizam današnjeg svijeta, pandemiju depresije, anksioznosti, rada do iznemoglosti, beznađa, sivila. Tehnika je toliko napredovala, toliko se 'poboljšao' životni standard, a ljudi su sve manje radosni. Naša radost može biti i evangelizacijska snaga koja druge može privući da se zapitaju: „Zbog čega su ti katolici toliko radosni?“. To druge ljude može potaknuti da dodatno razmotre o pristupanju u Kristovu Crkvu. Argument radosti je nepobitan, nitko mu se ne može oduprijeti, svi radost žele i traže, a iza istinske radosti se može kriti samo Bog. Radost privlači ljude Bogu, izvoru svake radosti i Radosti samoj. Upravo zato trebamo, iz ljubavi prema cijelom svijetu, usmjeriti sve na izvor te radosti, kako bi im Isus „dao vode žive“ (Iv 4, 10b), tj. Duha Svetoga, čiji je plod radost. Na početku ovog diplomskog rada ću nešto reći o tome što su zapravo emocije iz perspektive filozofkinje Marthe C. Nussbaum koja se tom temom opsežno bavila. Kroz sažeti presjek općenito o emocijama (sa zasebnim dijelom o radosti) iz njenih dviju knjiga vidjeti ćemo što su zapravo emocije, zbog čega se javljaju, koji je njihov objekt, što govore o nama, da li su samo tjelesne ili u njima ima nešto više od toga. Također, vidjet ćemo kako se emocije razvijaju kod djeteta te koja je razlika ljudskih u odnosu na emocije kod životinja. Nakon toga razmotriti ćemo poglede Aristotela i nekih najutjecajnijih grčkih filozofskih škola na emocije, njihovu važnost i odnose prema njima. Poslije toga ćemo vidjeti kako jedan židovski intelektualac gleda na radost, te kako je jedan engleski pisac došao do toga da postane kršćaninom preko potrage za radošću, a i kako je jedan od najpoznatijih svjetskih psihologa pronalazio radost preko promatranja ljepote stvorenoga. Na kraju ću prokomentirati nekoliko citata iz Novog zavjeta u kojima se spominje radost, napisati što o njoj kaže Katekizam Katoličke Crkve, te navesti primjere nekoliko svetaca koji su ostali zapamćeni po svojoj zaraznoj radosti. Pa krenimo!

1. EMOCIJE

1.1. Kognitivna teorija

1.1.1. Općenito o kognitivnoj teoriji

Emocije su „doživljaji ili stanja potaknuta nekim događajem, situacijom u kojoj se nalazimo, akcijom koju poduzimamo, drugim ljudima, našim mislima, očekivanjima ili planovima.“¹

Emocije utječu na naše umne i društvene živote. „Poput geoloških izdizanja u krajoliku, one našim životima daju pečat nečeg nejednolikog, nesigurnog i sklonog preokretu.“² Da li su one samo nagoni, „ili su prožete inteligencijom i percepcijom, pa su zbog toga izvor duboke svijesti i spoznaje?“³ Ako je točno ovo drugo, „one moraju biti dio našeg sustava etičkog prosuđivanja“⁴.

Martha C. Nussbaum⁵ želi razviti prikladnu filozofsku koncepciju emocija a kao takva, ona bi po njoj trebala biti usklađena sa ljudskim iskustvima te istraživanjima psihologije i antropologije. Emocije poput, radosti, ljubavi, nade, žalosti, sažaljenja, ... znatno se razlikuju od tjelesnih apetita (glad, žeđ) te od bezobjektnih raspoloženja (razdraženost, depresija biološkog podrijetla -endogena). Također, kroz svakodnevicu, emocije na neki način dijelimo od raspoloženja, apetita i želja iako možda ne znamo zašto. Teško je napraviti klasifikaciju koja će potpuno odgovarati ali Nussbaum se ravnala željom da glavna i najbrojnija iskustva točno kategorizira te da pruži uvjerljive razloge za pogreške koje na kraju pripisuje iskustvu.⁶ Prednost ove, kognitivne teorije o emocijama, je u tom da pokazuje kako sve emocije nisu jednake. Ostale teorije izjednačavaju pojmove “emocije“ i “strasti“ i po njima, „u osnovi postoji samo jedna vrsta (neinteligentne, impulzivne) sile koja se bezglavo kreće čas u jednom, čas u drugom smjeru.“⁷ Kao i drugi mentalni procesi emocije jesu tjelesne, ali Nussbaum smatra da

¹ čuvstvo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13550> (21. 6. 2023.)

² Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 5.

³ Isto.

⁴ Isto.

⁵ Martha C. Nussbaum je pročelnica Počasne katedre Ernsta Freunda za pravo i etiku na Sveučilištu u Chicagu te redovna profesorica tamošnjeg Odsjeka za filozofiju, Odsjeka za pravo i Odsjeka za teologiju. Izvanredna je profesorica na Odsjeku za klasične studije, suradnica u Centru za južnoazijske studije te članica upravnog odbora Centra za rodne studije. Primila je počasne diplome sa 63 fakulteta i sveučilišta širom svijeta.

⁶ Usp. Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 37-38.

⁷ Isto, 478.

u njima ima i intencionalno -kognitivnog. „Nismo prinuđeni birati između toga da emocije smatramo nadnaravnim duhovnim energijama i toga da ih doživljavamo kao tupa, slijepa tjelesna kretanja slična onima kad “srce zatuče“ ili “krv zavre“. Živa tijela sposobna su za inteligenciju i intencionalnost.“⁸

Ono što emocije razlikuje od prirodnih energija je objekt. Ako strahu uklonimo objekt, ostane čisto drhtanje tijela. Ako razmatramo žalost zbog smrti majke, ta žalost je o majci. Vjetar i valovi nisu takvi, oni ne ovise o onome na što nailaze, nisu o stvarima na koje naiđu, kao što je emocija o majci. Emocije nisu nešto apstraktno, one u sebi sadrže pogled na objekt (ono zbog čega se javljaju) koji je konkretan i ispunjen informacijama (vezane su za sjećanja, uključena je mašta i prisjećanje događaja). Teško da ću osjetiti žalost zbog nekog žalosnog događaja iz prošlosti ukoliko ga jasno ne predočim u mašti; vjerujem da nam predodžba Isusove smrti na križu koju činimo pri molitvi, zbog koje postoje razni tekstualni opisi, kipovi i ekranizacije, to pokazuje. „Emocije najčešće [...] imaju sklonost koncentriranju na objekt [...] zapravo, često sitni detalji zgusnute slike voljene osobe postaju žarište žalosti, čini se da simboliziraju ili sažimaju dobrotu ili značaj te osobe“⁹. Često je objekt nejasan, npr. nadam se dobrome ili se bojim pogoršanja situacije. Ali, objekt je uvijek tu, i emocije su uvjetovane time kako što vrjednujem u životu. Dio identiteta emocija je njihova usmjerenost koja dolazi od načina na koji gledamo i interpretiramo objekt. Osim toga, emocije pokazuju i naša vjerovanja o objektu (kako bi se mogli bojati, moramo vjerovati da se imamo čega bojati, da nam prijete zlo koje je veliko i ne sasvim pod našom kontrolom; za ljutnju je potrebna šteta koja se dogodila meni ili nečemu ili nekome meni dragom, da je velika, da ju je netko počinio i to vjerojatno s namjerom). „Za emociju je ključno u što živo biće vjeruje, a ne istinitost vjerovanja.“¹⁰ Richard S. Lazarus, profesor emeritus psihologije na Sveučilištu u Kaliforniji, rekao je da su emocije „procjene okoline u odnosu na važne ciljeve aktera.“¹¹ One su „priznavanja vlastitih potreba i pomanjkanja samodostatnosti.“¹² Objekt kao intencionalan, „igra onu ulogu u emociji koju u njemu vidi ili kako je tumači osoba o čijoj je emociji riječ.“¹³ Objekti mogu imati i unutarnju vrijednost koja proizlazi iz njih samih. „Može ih se voljeti radi njih samih i njihovo se dobro može tražiti radi njega samog.“¹⁴ Emocije su lokalne s obzirom na to da su usmjerene na

⁸ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, 39.

⁹ Isto, 80.

¹⁰ Isto, 89n

¹¹ Isto, 127.

¹² Isto, 36.

¹³ Isto, 41.

¹⁴ Isto, 45-46.

konkretan objekt, npr. emocija prema vlastitim roditeljima koja je posebna prema njima, u odnosu na sve druge roditelje svijeta. Emocije se odnose „na smjene svjetla i tame u mom životu, a ne na općenit raspored svjetla i tame u cijelom svemiru.“¹⁵ Tako je i s udaljenim i prošlim događajima. Emocije su subjektivne, ovise o osobnom načinu gledanja, pokazuju što nam u životu znači. To što su intencionalne, što imaju usmjerenost, što su utemeljene na uvjerenjima i povezane s vrednovanjem osobe čini ih sličnima mislima.

Kognitivna teorija propitkuje svaku emociju, po njoj „nijedna emocija nije dobra ni pouzdana na razini vrste [...] nijedna emocija nije po sebi moralno dobra“¹⁶. Nekima od njih su prosudbe istinite, a nekima neistinite, neke su moralno sumnjive (veća im je vjerojatnost da su vezane za pogrešnu prosudbu), poput gađenja, primitivnog stida i zavisti, a neke su „u najmanju ruku mogući saveznici te uistinu i sastavni dijelovi racionalnog prosuđivanja.“¹⁷ „Sva kognitivna stajališta o emocijama podrazumijevaju da se emocije mogu izmijeniti promjenom u načinu na koji netko vrednuje objekte.“¹⁸ Mogli bi reći da, ukoliko netko mrzi određenu skupinu ljudi, možemo se nadati da će osoba ne samo promijeniti ponašanje prema toj grupi, već i emociju, „jer je emocija način gledanja koji se temelji na vrijednostima“¹⁹, te jednog dana tu skupinu zavoljeti.

Anthony Ortony, profesor emeritus na Sveučilištu Northwestern, razvio je teoriju u kojoj emocije dijeli prema usmjerenosti s obzirom na stanje stvari, događaja ili aktivnosti, zatim prema razlici „ja“ - drugi i prema razlici dobro - zlo. Navodi četiri glavne skupine emocija povezane s trenutnom situacijom drugih: kada dobar događaj za drugoga gledamo kao nešto dobro, razvijaju se radosne emocije, kada ga gledamo kao nešto loše, javljaju se zavist i ozlojeđenost, kada događaj koji je loš za drugu osobu gledamo kao nešto loše, pojavi se sažaljenje ili samilost, a kada ga gledamo kao nešto dobro, onda pakost i naslađivanje.²⁰ Keith Oatley, profesor emeritus primijenjene psihologije i ljudskog razvoja na Sveučilištu u Torontu, Lazarusovoj definiciji da su emocije procjene okoline u odnosu na važne ciljeve aktera dodaje uvjet spoznavanja i kaže da „emocija podrazumijeva svijest o promjeni u vjerojatnosti napredovanja prema nekom važnom cilju.“²¹ Ali, u teoriju mu se teško uklapaju pozitivne i pozadinske emocije (o kojima će se govoriti dalje u tekstu). Radost, ljubav, nada i druge

¹⁵ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, 46.

¹⁶ Isto, 478.

¹⁷ Isto, 478.

¹⁸ Isto, 253.

¹⁹ Isto.

²⁰ Usp. Isto, 124 -125.

²¹ Isto, 127.

pozitivne emocije ne izgleda da su usmjerene na nekakvo napredovanje prema cilju, smatra Nussbaum.

Pitamo se da li je prosudba uzrok emocije ili njen konstitutivni element. Osjećaji mogu doći uz emociju, ali to nije nužno slučaj. Obično su emocije svjesna iskustva, i uz njih ide neki osjećaj, neka pobuđenost, ali to kod radosti, ljubavi, žalosti ili straha često i nije tako. Nussbaum ima neostoički koncept te ih pokušava povezati s mislima, no tu se javljaju problemi jer emocije su snažnog intenziteta a misli gledamo kao udaljene i smirene, pred emocijama se osjećamo pasivni a kod misli mi smo aktivni sudionici (rezultat su djelovanja, a ne trpljenja, njima upravljamo). Ta pasivnost koju iskusimo kod emocija javlja se jer „objekte emocija sačinjavaju ljudi i stvari čije aktivnosti i dobrobit mi ne kontroliramo, a pripisujemo im značajne zasluge za vlastitu dobrobit.“²² „Razlog zbog kojeg se pri nekim emocionalnim iskustvima “ja“ osjeća “rastrganim“ (a u sretnijim iskustvima ispunjenim predivnim osjećajem cjelovitosti) jest taj što je riječ o “transakcijama“ koje se odnose na svijet do kojeg nam je duboko stalo, na svijet koji nas može učiniti potpunima ili nas uništiti. [...] svijet kroz emociju ulazi u naše “ja“, uz golem potencijal da ga rani ili izliječi. Naime, svijet u nas ulazi na kognitivan način, kroz naša opažanja i vjerovanja o tome što je važno.“²³ One mogu ostaviti dojam kao da dolaze izvana te da nemaju veze s našim vrijednostima, no to je zato što „često proizlaze iz naše prošlosti koju ne shvaćamo u potpunosti.“²⁴ Povijest često ne sagledamo i ne znamo kakve se sve emocije u njoj nalaze, ali one su tu, i dogodi se da se pojave na van, nekada snažno a nekada su u protivnosti s procjenama i emocijama iz naše sadašnjosti. Takvi nas doživljaji kod sebe i drugih mogu potaknuti da povjerujemo u psihoanalitičku definiciju o emocijama kao „nagonima ili afektivnim silama“²⁵, ali one su neobjašnjive ako ih ne gledamo kao „vrijednosne intencionalne stavove prema objektima.“²⁶

²² Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, 92.

²³ Isto, 93.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

1.1.2. Situacijske i pozadinske emocije

Neke emocije Nussbaum naziva situacijskima, a neke pozadinskima. „Pozadinska emocija priznaje ovisnost -ili potrebu -za nekim elementom u svijetu kojim nije moguće upravljati; situacijska emocija je reakcija na to kako svijet zadovoljava ili ne zadovoljava nečije potrebe.“²⁷ Za situacijsku emociju potrebno je da se neka pozadinska prosudba upari s nekom prosudbom „koja smješta, konkretno, objekt emocije u neki stvarni (ili zamišljeni, prošli ili budući) kontekst. Pozadinske emocije imaju dvije stavke, ustrajnu privrženost nečemu i samu situaciju. „Mogli bismo, zapravo, reći da je središnji oblik pozadinske emocije uvijek ljubav ili privrženosti nekoj stvari ili osobi koje smatramo veoma važnima za vlastitu sreću -u kombinaciji s nekim općenitim uvjerenjem u smislu toga da dobrobit te stvari ili osobe nije potpuno pod našom kontrolom.“²⁸ U njih spadaju one emocije koje traju, kao npr. ljubav prema članovima obitelji koja je tu čak i kada ju neki događaji ne osvijeste, zatim ljutnja prema nekoj osobi koja ne mora biti trenutno osvijestena (izađe na vidjelo u nekim situacijama) ali traje, također i strah od smrti koji jako utječe na naše ponašanje a sam po sebi nije primijećen u doslovno svakom trenutku. Pozadinski strah od smrti može postati situacijski u spoju s konkretnim događajem u kojem nečija ranjivost dolazi do izražaja.“²⁹ U tome, i u drugim primjerima bolnih iskustava „pozadinska emocija je rana, situacijska emocija je nož koji svijet u nju zabija.“³⁰ „Ono što često utječe na žalost zbog smrti roditelja, što je čini užasnijom, je pozadinski strah zbog vlastite smrti.“³¹ Naše emocije međusobno koreliraju. Nussbaum navodi situaciju koju je sama doživjela kada je bila na sprovodu majke i radošću nadvladala žalost. Osvijestila je sebi da majka na neki način nije napustila svijet. Nekada može izgledati da je situacijska emocija izlika za izbijanje pozadinske na van (kada osoba u obitelji reagira već joj se nakupilo od prije i držala je to u sebi), a nekada da je situacija na primarnom mjestu (kada se netko tko se inače rijetko ljuti jako naljuti zbog velike nepravde). Što se tiče konkretnosti i općenitosti pozadinskih i situacijskih emocija, pozadinske ne moraju uvijek biti općenite, mogu biti i konkretne (ljubav prema konkretnoj osobi) a situacijske nisu nužno konkretne već mogu biti i općenite (ljutnja zbog položaja u kojem se mladi danas nalaze).³² Također, Nussbaum govori o pozadinskoj radosti koja je prisutna kada nam je dobro u životu, kada sve ide u dobrom smjeru. Govori da ju je moguće prepoznati u vlastitom ponašanju ali se „često manifestira bez

²⁷ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, 89.

²⁸ Isto, 88-89.

²⁹ Isto, 87-88.

³⁰ Isto, 89.

³¹ Isto, 85.

³² Usp. Isto, 88.

refleksivne svjesnosti, potpunom zadubljenosti u stvari koje volimo.“³³ Dodaje da, kada čovjek razvije privrženost prema nečemu izvan njegove kontrole, kada je to nešto vezano za pojam sreće osobe, upravo prema tome čovjek osjeća pozadinske emocije. Ističe da one postanu dio strukture života osobe te su važne za objašnjenje njena ponašanja. Pozadinske emocije nekada su svjesne a one situacijske su nekada nesvjesne.

1.1.3. Emocije, apetiti, raspoloženja i djelovanje

Zanimaju nas sličnost i razlike između emocija i tjelesnih apetita te emocija i raspoloženja, i kakav je odnos emocija i djelovanja. Ono što Platon³⁴ u svom djelu “Država“ želi reći o razlici emocija i apetita je, kako shvaća Nussbaum, ta da su apetiti uvijek usmjereni prema određenim objektima iste vrste te se to nikada ne mijenja („Žeđ prema piću, glad prema hrani –a sam apetit ne sadrži nikakvu dodatnu misao o vrijednosti ili dobroti predmeta. Stoga su oni objektivno fiksni i vrijednosno indiferentni. [...] Emocije su prožete vrijednošću i objektivno fleksibilne“³⁵). Apetit se javlja zbog stanja u kojem se nalazi tijelo, te tu gotovo nema intencionalnosti (ima samo jednim dijelom jer učenjem, vlastitim izborom i navikom npr. „razvijamo posebne ukuse za hranu i piće“³⁶). Također, ukoliko nema objekta apetit i dalje opstaje (gladni smo i kada hrana nije prisutna, žedni kada piće nije prisutno). Kako gotovo da nisu vezani za vrijednosti, oni ostaju i kada se vrijednosti promijene (nekada u centru apetita može biti objekt kojem mi dajemo vrijednost, npr. želimo svježe pečeni kruh, ali glad se može utažiti i drugom vrstom hrane što pokazuje da je taj apetit fiksiran za hranu i u tom smislu relativno neselektivan). Fiksiranost apetita na objekt onemogućuje da ih se zadovolji objektima drugih apetita („hrana neće utažiti žeđ, niti će voda utažiti glad“³⁷). Kod emocija nije tako (ako smo tužni, više nas toga može razveseliti, a i promijene vrijednosti dovode do promjena objekata kao npr. ukoliko Bog postane centar mog života, On je taj do kojeg mi je najviše stalo).

Što se tiče emocija i raspoloženja, emocije uvijek imaju objekt, iako nekada nejasan ili općenit (nada da će se nešto dobro dogoditi). No, objekt je uvijek prisutan. „Raspoloženjima poput razdraženosti, turobnosti, ushita i spokoja nedostaju te karakteristike.“³⁸ Nekada „je

³³ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, 85.

³⁴ Grčki filozof iz Atene, Sokratov učenik, a Aristotelov učitelj. Oko 387. pr. Kr. osnovao je vlastitu filozofsku školu u gaju blizu Atene posvećenu junaku Akademiju, glasovitu Akademiju.

³⁵ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 147.

³⁶ Isto, 149.

³⁷ Isto, 148.

³⁸ Isto, 150.

veoma teško razlikovati emociju s nejasnim ili izrazito općenitim objektom od raspoloženja³⁹, npr. osoba se može radovati zbog stanja u svijetu što je emocija s općenitim objektom, ali joj radost može biti i bezobjektna što ju čini raspoloženjem. Objekt naše emocije može biti skriven (ili ga ne uspijevamo otkriti, ili smo ga skrili od sebe) te možemo pomisliti da je riječ o raspoloženju a u stvari je riječ o preciznom objektu. Depresija može biti raspoloženje izazvano kemijskim procesima a može biti vezana s nečim iz života osobe. Uzrok je, lako moguće, u tome da su osobe uvjerenе u vlastitu bespomoćnost u bitnim stvarima života. Kognitivno objašnjenje može se povezati sa fiziološkim, kao npr. u slučajevima smrti u vrijeme predviđeno kletvom koje se može objasniti time što se osoba uvjerila da je bespomoćna po pitanju toga da će tada umrijeti.

Emocije imaju tendencije da ovladaju osobom i snažno potiču na djelovanje. Napomenimo da treba razlikovati djelovanje od želje za djelovanjem: strahovi nas potiču na bijeg, ili barem želju da pobjegnemo od onog čega se bojimo, ljubav na želju da budemo s ljubljenim i zaštitimo ga,... „Radost uopće ne mora pobuđivati nikakvu želju, ili može poticati želju da se jednostavno djeluje na neki način kojim se radost izražava“⁴⁰. Žalost npr. za umrlim, s druge strane, može poticati mnogo želja, od kojih je prva ta da osoba nije preminula. „Emocije su, ukratko, spoznaje naših ciljeva i statusa tih ciljeva. Nakon spoznaje ostaje da se vidi što će nam svijet dopustiti da poduzmemo. Sve želje su intencionalne i selektivne, one mogu sadržavati percepciju svog objekta kao nečega dobrog; ali sve percepcije dobrega ne izazivaju izravno želje za djelovanjem.“⁴¹ Emocije ne moraju u određenoj situaciji djelovati povoljno u planu kojeg imamo, te ih to čini različitima od želja. Kod djelovanja, trebamo uzeti u obzir vjerovanja ili prosudbe, želje, emocije,... Nekada se naše svjesne namjere ne moraju poklapati s onim što u tom trenutku doživljavamo u sebi. Može se dogoditi razlika u vrsti emocije (npr. ako su nam namjere dobre a osjećamo ljutnju), ili da stupanj emocije bude drugačiji (npr. ako smo mislili da prema nekoj osobi nemamo tako jake emocije, a one se pojave). Ono što se u tome trenutku događa je da u nama djeluje naša prošlost. Objašnjenje razlike u vrsti je to da se pojavila infantilna emocija prema objektu iz prošlosti a objekt pred nama je bio povod ili simbol objekta iz prošlosti, dok se razlika u stupnju shvaća tako da određeni objekt iz sadašnjosti, koji nam ne znači toliko, predstavlja neki objekt iz prošlosti do kojeg nam je jako stalo.

³⁹ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, 150.

⁴⁰ Isto, 152.

⁴¹ Isto.

1.1.4. Usporedba ljudskih i životinjskih emocija

Nije teško zaključiti da i životinje imaju emocije. Sposobne su za spoznaju i objekt pred sobom mogu povezati s mišlju o tome da li je riječ o nečemu dobrom ili zlom za njih, i to je dovoljno za široki spektar emocija. Jedan od pokazatelja je borba ljudi i slonova koju je 55. godine prije Krista organizirao Pompej. Ciceron⁴² izvještava da su slonovi, kada su se opkoljeni u areni počeli osjećati bespomoćno, počeli oplakivati svoje stanje i preklinjati za milost. To je publiku dovelo do toga da se rastuže i naljute zbog situacije u koju su slonovi dovedeni. Imamo i primjer mladunca čimpanze koje je potišteno stajalo uz truplo svoje umrle majke dok i samo nije uginulo. Poznata primatologinja Jane Godall donosi zaključak da je uzrok smrti vjerojatno žalost. Zabilježila je pet takvih primjera kod čimpanza u kojima je mladunče uvijek bilo mlađe od pet godina. Još se ne zna da li su životinje sposobne za emocije za koje je potrebno mišljenje o uzrocima (srdžbu) ili za koje je potrebna empatija (samilost). Životinje imaju ograničenu sposobnost za temporalno mišljenje (sjećanje, očekivanje, pogled na život kao proces koji ima svoju početnu točku, trajanje i krajnju točku). One nemaju osjećaj za naviku i rutinu, a ta dva pojma su važna jer utječu na to kako gledamo sebe i vlastiti emocionalni život. Ograničena im je mogućnost generaliziranja (vjerojatno imaju urođene obrasce po kojima mogu prepoznati hranu, neprijatelja, članove svoje vrste,... ali nemaju „svijest o povijesnim obrascima ili socijalnim strukturama“⁴³ a ona je također za emocionalni život važna). Također, većina životinja ima puno manje kauzalnih ideja od ljudi. Mnoge životinje ne mogu imati emociju nade (kao emocija orijentirana je na budućnost), samilosti, nekih oblika ljutnje, straha, žalosti kojima su potrebne kauzalne i temporalne prosudbe. Majmuni i psi mogu imati neke od njih, možda čak i sve do nekog stupnja. Vrlo mali broj životinja, možda čak i nijedna, nema emocije zadivljenosti i strahopoštovanja. „Religija, metafizika, filozofija i znanost ljudski su fenomeni“⁴⁴ koji utječu na naše emocije tako što zbog njih imamo nove emocionalne objekte poput prirode i Boga, a i unutar tih istih kategorija temporalno i kauzalno mislimo. Također, razlikovanja u „metafizičkim, religijskim i kozmološkim uvjerenjima“⁴⁵ utječu na naše poimanje smrti a time i na količinu straha od iste. Npr. neki toliko vjeruju da kletva od strane neprijatelja može dovesti do smrti osobe, da kletva ostavi takav utisak na osobu da stvori „osjećaj potpune bespomoćnosti koji uistinu ima za posljedicu iznenadnu smrt.“⁴⁶ „Ljudske

⁴² Marko Tulije Ciceron je rimski govornik, filozofski pisac i državnik. U povijesti europske književne kulture ostao je upamćen kao najutjecajniji rimski prozni pisac.

⁴³ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 162.

⁴⁴ Isto, 165.

⁴⁵ Isto, 170.

⁴⁶ Isto, 171.

emocije, za razliku od životinjskih, predmet su razmatranja i mijenjanja, u skladu s općim promišljanjima nećijih ciljeva i planova.⁴⁷ Ljudska bića su „jedina konačna bića koja žele nadići vlastitu konačnost. Također su i jedina emocionalna bića koja ne žele biti emocionalna, koja ne žele priznati slabost, i koja si žele izgraditi život u kojem takvim priznanjima nema mjesta.“⁴⁸ Ljudi dosta često nauče negirati da su ranjivi i „potisnuti savjest o osjećajima privrženosti koje ranjivost podrazumijeva.“⁴⁹ Ljudi su jedina bića koji se stide toga što trebaju druge i koji su ponosni na sebe kada se “riješe“ ranjivosti. Životinje ne dolaze do točke da vjeruju da njihov ponos traži da ništa izvanjsko ne trebaju niti da se pouzdaju u išta osim u sebe. Ponos, kojeg samo ljudi imaju, je „često prepreka postizanju bezuvjetne ljubavi“⁵⁰ za koju su ljudi s Božjom milošću sposobni.

1.1.5. Emotivni razvoj djece

U počecima svog emotivnog razvoja, dijete ne razlikuje jasno sebe od drugih osoba te samim time transformacije (promjene) ne povezuje s vanjskim uzrocima. „Korijene emocija pronalazimo već u početnom osjećaju djeteta da neki procesi koji su veoma važni za njegov opstanak započinju i prekidaju se na način koji izmiče kontroli. Emocije su spoznaje o toj važnosti, spojene sa spoznajom o nedostatku pune kontrole.“⁵¹ Razvijaju se postepeno kako dijete sve više uviđa. Kada dijete poveže ishodište emocije s nekim ili nečim van sebe, emocije dobiju svoj objekt.

Prve emocije su vjerojatno radost kada je transformacija tu, strah i tjeskoba kada ode, te se nakon nekog vremena razvije i nada u njen ponovni povratak. Ljubav nije potpuno prisutna jer se drugog mora smatrati cjelovitom osobom da bi ljubav bila moguća, no nekakav oblik ljubavi i zahvalnosti zbog pomoći pri održavanju na životu je tu. Dijete ima divljenje i oduševljenje prema „dijelovima svijeta koji nisu povezani s njegovim vlastitim stanjima.“⁵² Kroz prvih nekoliko mjeseci života, dijete ne vidi ni druge ni sebe kao trajne cjeline, objekti emocija su dio svijeta ili nakon nekog vremena „dio ili “faza“ skrbnika, a ne skrbnik kao potpuna osoba.“⁵³ Dijete će kao ovisno o drugima, osjećati ljubav jer mu se potrebe nekada ispunjavaju i ujedno i ljutnju jer mu se potrebe nekada ne ispunjavaju. Ukoliko ne razlikuje sebe od vanjskog svijeta, može tu ljutnju usmjeriti na sebe misleći da u njemu postoji nešto

⁴⁷ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, 166.

⁴⁸ Isto, 154.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto, 155.

⁵¹ Isto, 209-210.

⁵² Isto, 210.

⁵³ Isto.

dobroga i nešto lošega. Ako ovako gledamo na ljutnju, ona „nije urođen instinkt za razaranjem: ona je reakcija na nečiju životnu situaciju.“⁵⁴ W. Ronald D. Fairbairn, liječnik i medicinski psiholog u Edinburgu, i John Bowlby, britanski razvojni psiholog i psihijatar, kažu da ne trebamo govoriti o destruktivnom nagonu kako bi objasnili djetetovo ponašanje, čak nam njegovo ponašanje (priljubljanje, traženje utjehe) daje argumente za to. Dijete kroz razvoj također doživljava frustracije i nelagode koje su važne jer, da se djetetu uvijek sve pruža prije nego mu postane nelagodno, ono samo nikada ne bi pokušalo preuzeti kontrolu. Prikladna briga roditelja za dijete omogućuje da se kod djeteta razviju povjerenje i međuovisnost, te da dijete manje teži vlastitoj svemoći i da stalno bude u centru pozornosti, jer će shvatiti da neće biti ostavljeno kada bude bespomoćno. To će jako pomoći djetetu u prebrođivanju ambivalencijske krize⁵⁵ koja poslije nastupi. Ukoliko se djetetu pristupi nestabilno, ili previše kontrolirajuće, ili nametljivo, neće se moći razvijati povjerenje i dijete će se fiksirati na svoju svemoć, tražiti će od sebe da bude savršeno i odbijati će vlastite nesavršenosti u odnosima s drugima a i unutar sebe samoga.⁵⁶

U fazi kada dijete počne druge promatrati kao druge osobe, osjeća ljubav prema svojim roditeljima (ili skrbnicima) jer vidi da se brinu o njemu i vole ga, ali se na njih i ljuti jer povremeno odlaze i nisu pod djetetovom kontrolom. S vremenom, „ljutnja, koja je prije bila nedefiniran bijes usmjeren na frustrirajuće postupke ili dijelove svijeta, sada se u potpunosti razvija, a njezin objekt postaje osoba koja se smatra počiniteljem štete i koja zaslužuje prijekor.“⁵⁷ Ta ljutnja je prisutna zajedno sa „željom ljubavi da inkorporira i posjeduje potrebni objekt, a i sama ljutnja može se upotrebljavati kao sredstvo za postizanje kontrole.“⁵⁸ Posljedica je da se sada javlja i ljubomora (gdje je u centru želja za posjedovanjem roditelja ili skrbnika), a može doći i do zavisti (gdje je dijete skoncentrirano ne na skrbnika već na suparnike s kojima se bori za skrbnika). Kod djeteta se javlja stid jer nije sposobno kontrolirati skrbnika i suparnike te se smatra bespomoćnim. Taj primitivni stid vezan je sa zavišću, ne prihvaća ništa nesavršeno, a to uključuje dijeljenje roditelja ili skrbnika s drugima. Dijete se zavisti može riješiti ako prihvati to da i drugi imaju legitimne zahtjeve prema njegovom roditelju ili ako dopusti roditelju da bude neovisan. Dijete ima početnu ljubav i zahvalnost, znatizeljno je, i zbog sposobnosti da

⁵⁴ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, 211.

⁵⁵ Ambivalencija u psihologiji označava čuvstvenu podvojenost, tj. istodobno postojanje snažnih pozitivnih i negativnih čuvstava prema istom objektu ili postojanje istodobne privlačnosti između dvaju međusobno suprotnih ciljeva ili vrijednosti. Kod djeteta se zna dogoditi kriza kada npr. prema roditeljima (ili skrbnicima) osjeća ljubav jer vidi da se brinu o njemu i vole ga, ali se na njih i ljuti jer povremeno odlaze i nisu pod njegovom kontrolom.

⁵⁶ Usp. Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 213.

⁵⁷ Isto, 230.

⁵⁸ Isto.

bude samo i preko igre s prijelaznim objektima interakcije s roditeljem (npr. igračka koja pruža sigurnost kao neka zamjena dok roditelja nema) ima sposobnost imaginacije. Sve navedeno čini dijete sposobnim da zamisli patnju druge osobe. I sada, dijete osjeća bol jer mu nisu ispunjene neke potrebe, ali tu osobu i ljubi te će „svijest o negativnim željama donijeti i bolni osjećaj krivnje -emociju koju sada prvi put osjeća.“⁵⁹ Ako dijete nešto loše učini voljenoj osobi na koju je ljuto, doći će do primitivnog stida zbog „činjenice da se pokazalo nesavršenim, odnosno nedoraslim vlastitim ciljevima i željama, stida koji i dalje nosi tragove dojenačke svemoći.“⁶⁰ Dijete je sada svjesno da ni roditelj a ni ono samo nisu potpuno čisti i dobri. Dijete i dalje osjeća zahvalnost i ljubav, zadivljenost i znatiželju prema roditelju i može osjetiti bol roditelja te se može usmjeriti na to i činiti dobro prema njima. Osjećaj krivnje dijete može potaknuti da popravi štetu prema roditeljima, no može se dogoditi da se dijete usmjeri na osjećaj stida jer nije savršeno (osjećaj stida nekada može pomoći da se usmjerimo prema idealima ali u ranoj dobi u kombinaciji s narcizmom može biti opasan za razvoj djeteta). Sada smo vidjeli kako kod djetetova emocionalnog razvoja emocije mogu stvoriti probleme za moralnost ali također mogu potaknuti njen razvoj. Nussbaum zaključuje da je vrlo moguće da „bez emocija moralnost ne bi bila moguća, i da se ona neprekidno oslanja na podršku emocija.“⁶¹

Što se strahova tiče, neki su univerzalni i čini se da su naše animalno naslijeđe, poput straha od zmija, paukova, munje, iznenadnih glasnih zvukova, „mraka, velikih životinja, duboke vode, zatvaranja. Sve su to okolnosti koje su značile stvarnu opasnost za naše pretke.“⁶² Današnje gledište je da djeca prolaze kroz mnoga iskustva straha koje svladavaju kroz život. Ukoliko se neko dijete npr. boji velikih pasa, zaključak je ne da je dijete naučilo neku posebnu vrstu straha, već da još nije pobijedilo urođeni strah. Oblici ljutnje, nade i žalosti prisutni su u svim društvenim skupinama, kao i privrženost vlastitim roditeljima. Paul Ekman, profesor emeritus psihologije na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u San Franciscu u Kaliforniji. je u istraživanju došao do zaključka „da se određeni izrazi lica prepoznaju kao znakovi ljutnje, straha, gađenja, iznenađenja, radosti ili tuge na univerzalnoj, međukulturalnoj razini“⁶³ te samim time postoji mogućnost evolucijske osnove za takva ponašanja.

⁵⁹ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, 234.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto, 242.

⁶² Isto, 169n

⁶³ Isto, 176.

1.1.6. Što sve utječe na emocije?

Emocije nam mnogo mogu reći o nama samima i o drugima. „Reakcija nam govori da je u pitanju neka važna vrijednost ili cilj koji trpi štetu, izložen je riziku, ili dobro napreduje. Iz emocionalne reakcije možemo saznati mnogo o tome što je ključno važno za neku osobu u susretu s okolinom ili životom općenito, kako ta osoba interpretira sebe ili svijet, i kako se suočava sa štetama, prijetnjama i izazovima. Nijedan drugi koncept u psihologiji ne otkriva toliko toga o načinu na koji se pojedinac odnosi prema životu i činjenicama fizičke i društvene okoline.“⁶⁴ Intenzitet emocija ovisi o važnosti koju objektu pripisujemo, s obzirom na naše ciljeve i planove (zadivljenost je iznimka jer ovisi samo o važnosti koju objektu pripisujem). Ukoliko smatramo da nam reakcija nije u skladu s pogledom na objekt općenito se smatra da nam je više do objekta stalo nego to mislimo, ili da taj objekt ima simbolično značenje, ili tu postoji neki sadržaj koji je skriven a objašnjava emociju.

„U stvaranju koncepcije onoga što mi je važno navika i vrijeme mogu se pokazati bitnijima od razmišljanja o dobru“⁶⁵, npr. neka druga zemlja može biti bolja za život od moje, ali meni je Hrvatska na prvom mjestu. U skladu s time, nešto što je dobro za mene i meni odgovara, ne mora biti ono što bih preporučio drugima, poput života u nekoj zemlji, ili određenog životnog poziva i zanimanja. Naša osobna povijest također ima ulogu. Još, za neke emocije je bitno da ne važno previše oko dobrote objekta emocije, npr. dobro je gledati koje su sve pozitivne strane osobe koju volimo ali kada su u pitanju odnosi koje nismo sami birali (prema roditeljima ili djeci) računanje pozitivnih i negativnih strana prelazi u drugi plan i osobu volimo koliko god loših osobina imala (jer nam je roditelj, ili dijete,...). Osobe ili stvari koje su meni važne ne moraju biti važne i drugima, vrijednosti koje im pridajem su subjektivne i mogu biti ispravne, ali često i neispravne. Zaključujemo „da je čovjekov osjećaj za važno i vrijedno često zbrkan, neuredan i da nije usklađen s njegovim refleksivnim etičkim uvjerenjima.“⁶⁶ Evaluacije vezane za emocije su moje jer ovise o mojem načinu gledanja. Ne znači to da su emocije egoistične, pretjerano je privrženost svojim u odnosu na druge roditelje gledati kao egoističnu.⁶⁷

Mnogo je utjecajnih čimbenika na emocije u nekom društvu. Važni su fizički uvjeti - ukoliko društvo ovisi o vremenskim prilikama (opasnost od nepogoda) to će jako utjecati na

⁶⁴ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, 125.

⁶⁵ Isto, 65.

⁶⁶ Isto, 66.

⁶⁷ Usp. Isto, 67.

emocije tog društva. Dosta je važno da li se u nekom društvu većina vremena provodi u samoći ili zajedno na uskom području, te npr. da li su članovi društva neovisni ili jedni o drugima ovise (članovi eskimskog plemena Utku⁶⁸ veoma međusobno ovise jer trebaju suradnju pri izlovu hrane koja im je potrebna kako bi preživjeli, te to u njihovom društvu znatno umanjuje mogućnost ratobornosti koju smo vidjeli npr. na Divljem zapadu gdje su se ljudi mogli izbjegavati bez znatnih posljedica). Čimbenik koji utječe su i običaji. Npr. običaji odgoja djece su dosta različiti. U Kini se novorođenčad pokušava potaknuti na što manju količinu pokreta. „Ruke i noge im se čvrsto vežu: načini komunikacije odvrćaju ih od preuzimanja inicijative i potiču na mirovanje“⁶⁹. U Americi je slučaj da se djecu potiče na što više kretanja. U Indiji majka djeteta stalno nosi na boku kroz prvi nekoliko mjeseci, doji ga kada treba dojenje no malo s njim komunicira, često zato jer ima mnogo djece, više posjeta rodbine te mnogo drugih poslova. U Americi je slučaj da je manja mogućnost za više djece te je komunikacija s djetetom veća, no manji im je kontakt s majčinim tijelom te prije nego ih se podoji često zaplaču (vjerojatno zato što, kako ih majka ne drži, ne može dovoljno brzo primijetiti i reagirati na njihovu trenutnu potrebu za dojenjem). Vidimo društvene razlike i u odvikavanju djece od dojenja, U Americi se ono odvija postepeno, a kod plemena Utku se jako brzo događa zbog dolaska na svijet sljedećeg djeteta i u tome antropologinja Jean L. Briggs vidi razlog velike ljubomore među braćom i sestrama tog plemena. U cijelom svijetu su različiti običaji odgoja djece.

Ne smijemo izostaviti navesti važnost društvenih normi, jer kako su emocije vrijednosne procjene, na njih utječe naše poimanje toga što je važno. „Društva imaju različite normativne doktrine o važnosti časti, novca, tjelesne ljepote, zdravlja, prijateljstva, djece, političke moći. Zato se uvelike razlikuju i u emocijama ljutnje, zavisti, straha, ljubavi i žalosti.“⁷⁰ Izražavanja emocija se također razlikuju kod pojedinih društava, npr. ukoliko bi Amerikanac pri šetnji kroz šumu Finca veselo pozdravio, njemu bi to moglo izgledati nametljivo, gotovo agresivno; Finac ima stav da „čovjek u šumi ne smije biti razdragano sretan i svakako ne smije narušavati kontemplativni prostor druge osobe.“⁷¹ Važno je napomenuti da su u različitim društvima prisutne drugačije prosudbe o vrijednostima određenih emocionalnih kategorija. Npr. Utkui ljutnju smatraju nezrelom emocijom koje se treba stidjeti, a Rimljani, kako kaže i Seneka⁷²,

⁶⁸ Utku je maleno eskimsko pleme na sjeverozapadu Kanade (Nunavut).

⁶⁹ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 171.

⁷⁰ Isto, 175.

⁷¹ Isto.

⁷² Seneka Lucije Anej; nazivan još i Seneka Filozof ili Seneka Mlađi), rimski filozof i književnik. U Rimu je studirao retoriku i filozofiju i ubrzo se istaknuo kao pravnik, jedan od najvećih moralista i senator. Svim se silama

očekuju da muškarac brani svoju čast i naljuti se kada ga netko uvrijedi ili mu nanese štetu. „Ljutnja se i u grčkoj i rimskoj stoičkoj taksonomiji klasificira kao ugodna emocija usmjerena na budućnost -zbog užitka koji donosi razmišljanje o osveti.“⁷³ Razlika među društvima je i u poimanju prikladnih objekata pojedinih emocija; npr. kada se u redu naljutiti a kada ne. Pripadnici različitih društava će se na drugačije načine nositi sa smrću voljene osobe; Ifaluci⁷⁴ vjeruju da se trebaju rasplakati kada netko umre jer će se u suprotnom razboljeti, a stanovnici Balija smatraju da tuga loše utječe na zdravlje osobe te da osoba prepuštanjem tuzi „postaje plijen zlih sila“⁷⁵ (oni se zbog toga usredotočuju na pozitivne događaje i veselje). Kod smrtnog slučaja jedni jako plaču, a drugi se usredotočuju na veselje. Nekada je vjerojatno situacija takva da se emocije baš i ne razlikuju nego se jednostavno drugačije izražavaju, a nekada je slučaj da način ponašanja zapravo utječe na način kako doživljavamo stvari. Npr. „malo je emocija koje se kod Finaca izražavaju olako i ležerno. To i iskustvo emocije čini drukčijim.“⁷⁶ I jezik utječe na emocije; to što ih definiramo njih same mijenja. Po rezultatima mnogih istraživanja muškarci slabije definiraju emocije od žena, „i svemu što se ne manifestira u obliku snažnog fiziološkog osjećaja teško određuju naziv.“⁷⁷ Čini se da to nije slučaj tamo gdje su muškarci odgojeni da na to obraćaju veću pozornost. Prije biološkog razloga, mogao bi biti taj „da američki dječaci provode mnogo vremena u zajedničkim sportskim igrama, a djevojčice u razgovorima s ljudima.“⁷⁸ No, pogrešno je reći da, ukoliko nemamo izraz za neko iskustvo, ono ne postoji, i da će ukoliko koristimo istu riječ, naša iskustva biti ista.

Emocije ljubavi, straha, žalosti,... vjerojatno su prisutne u svim društvima kao zajednička biološka osnova, ali sama društva ih mogu modelirati. „Promjene društvenih normi mogu promijeniti emocionalni život.“⁷⁹ Emocije imaju narativnu strukturu i njihovo je shvaćanje nepotpuno ako se ne sagleda svjetlo koje narativna povijest emocije baca na reakciju u sadašnjem trenutku. Narativna umjetnička djela nam daju to svjetlo jer ona, verbalno i tekstualno, dobro prenose one istine o emocijama (točno i potpuno prikazuju vremenske

trudio potaknuti suvremenike na moralan život: moralne su pobude osnovni pokretač njegova filozofskog i književnoga djela. Stoički se značaj njegove misli ogleda u jedinstvenoj zadaći filozofije da odgaja i istražuje vrline.

⁷³ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 178.

⁷⁴ Stanovnici koraljnog atola Ifaluk koji se sastoji od četiri otoka u središnjim Karolinskim otocima u Mikroneziji, u Tihom oceanu.

⁷⁵ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 158.

⁷⁶ Isto, 176.

⁷⁷ Isto, 168.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto, 160.

strukture emocionalnih “misli“) koje se ne bi mogle iznijeti ni na koji drugi način, govori francuski romanopisac Marcel Proust.⁸⁰

1.2. Aristotel i grčke filozofske škole o emocijama

Današnji moderni stavovi su da emocije poput žalosti, srdžbe i straha dolaze od životinjskog iracionalnog u čovjeku te da su jako različite od mišljenja i izgradnje stavova. Gleda ih se samo kao reakcije tijela te im se uklanja intencionalnost. Kako se smatraju urođenima, nije ih moguće steći niti mijenjati učenjem kao što je slučaj kod uvjerenja. Kaže se da emocije nalazimo i kod životinja i beba a da uvjerenja imaju samo odrasli.⁸¹ Emocije za Aristotela⁸² i helenističke mislioce nisu slijepe životinjske sile u nama, „već dijelovi inteligentne osobe sposobni za razlučivanje, sasvim srodni nekim uvjerenjima, pa su kao takvi podložni kognitivnoj modifikaciji.“⁸³

Helenistički mislioci smatraju nešto što se na prvu čini nelogično, da je filozofija ona koja ima najviše sposobnosti za tretiranje bolesti kod ljudi. Govore da su razlozi i argumenti filozofije potrebni da se definira bolest i izmijene strasti kod osobe. Dokaz za to im je taj da strasti kao što su srdžba, žalost i ljubav ne djeluju nevezano za način kako mislimo i činimo, „zapravo su to inteligentni i prosuđujući elementi osobnosti koji su vrlo blisko povezani s uvjerenjima i mijenjaju se promjenom uvjerenja.“⁸⁴ Nije riječ o terapiji emocija, već žudnje jer u nju osim emocija spadaju i apetiti (kod njih je malena razina intencionalne svijesti za razliku od emocija) koji se donekle mogu izmijeniti na isti način. Strasti, ukoliko su s obzirom na uvjerenja na kojima se temelje netočne ili neopravdane, smatraju se “iracionalnima“, no one nisu zapravo iracionalne, i dalje su povezane s našim argumentiranjem i načinom razmišljanja (filozof ne treba tražiti drugi način pristupa emocijama osim uvjeravanja argumentima jer je to po njima najbolji i jedini način kojim se do srži problema može doći a filozofu je domaći teren). Može se otkriti neka nesvjesna uvjerenja kod osobe koja mogu biti lažna i nanositi štetu, te ih je potrebno zamijeniti ispravnim uvjerenjima. „Nijedan element u sebstvu nije nedostupan

⁸⁰ Usp. Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 256.

⁸¹ Usp. Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 106.

⁸² Grčki filozof, stupio je u Platonovu Akademiju kao osamnaestogodišnji mladić i u njoj ostao dvadeset godina. Makedonski kralj Filip pozvao ga je da bude odgojiteljem njegovu sinu Aleksandru, a kada je ovaj stupio na prijestolje i započeo svoj pohod na Aziju, Aristotel se 335. pr. Kr. vratio u Atenu i na vježbalištu u gaju, posvećenome Apolonu Likejskomu, osnovao vlastitu filozofsku školu Likej, koju su nazvali i peripatetičkom (jer se nastava obavljala u šetnji).

⁸³ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 105.

⁸⁴ Isto, 65.

racionalnome argumentu. Ali argumenti moraju prodrijeti u dubinu da bi, kako je rekao Epikur⁸⁵, „postali moćnima“ u duši.⁸⁶ Aristotel i helenističke škole drže da većinu, a možda i sve strasti (do neke mjere i apetite) oblikuje društvo. Sva njima tada poznata društva imala su neke vrste straha, srdžbe, ... te vjeruju da je većini „zajednički određeni broj zabluda“⁸⁷ no od društva do društva primijete se velike razlike u emocijama. Aristotel i drugi mislioci iz antičke Grčke slažu se i da su emocije „oblici svjesnosti usmjereni na objekt ili o nekom objektu, pri čemu se objekt pojavljuje onako kako ga neko biće vidi“⁸⁸ (npr. moja srdžba prema drugoj osobi ovisi o tome kako ja vidim tu osobu i ono što je učinila), da emocije ovise o uvjerenjima i mogu se mijenjati zajedno s njima (ako se uvjerim da mi osoba na koju sam se srdio nije željela ništa loše, moja srdžba nestaje); po pitanju uvjerenja neki smatraju da je uvjerenje nužno za emociju, drugi da je nužno i dovoljno, treći da je njen konstitutivni dio (npr. prema stoicima emocija je „vrsta uvjerenja ili suda“⁸⁹), a ovisno o uvjerenju mogu se smatrati racionalnima ili iracionalnima, istinitima ili krivima.

1.2.1. Aristotel o emocijama

Aristotel, za razliku od drugih helenističkih mislioca, drži stav da emocije imaju ulogu u dobrom životu čovjeka, da imaju utjecaj na djelovanje povezano s vrlinom. Kako Aristotel smatra da emocije nisu uvijek ispravne, dodaje da je potrebno odgojiti ih. Kao takve, osim sila koje potiču pravilno djelovanje, one su tu kako bi prepoznali istine i vrijednosti. „I tako nisu samo instrumenti vrline, nego su konstitutivni dio djelovanja vrline.“⁹⁰ Aristotel želi reći da kada bi osoba postupila ispravno ali bez da je na to potaknuta emocijama, to po njemu nije djelovanje iz vrline. Osoba koja posjeduje praktičnu mudrost kao dio praktične racionalnosti (a racionalnost prepoznaje istinu), ima emocije bez kojih je nemoguće prepoznati neke etičke istine.⁹¹ „Emocije prepoznaju vrijednosti izvan sebe samih te tako često prepoznaju i istinu.“⁹² Aristotel, ukratko, smatra racionalnijim djelovanje koje je u skladu s emocijama osobe (osoba prije djelovanja uroni u razmišljanje i prati koje su sve emocije prisutne). Tako će, nadalje, osoba pročistiti emocije i one će postajati sve bolje kod procjene situacije i djelovanja.

⁸⁵ Grčki filozof. U Ateni je osnovao filozofsku školu Vrt. Škola se održala oko sedamsto godina. Njegovo glavno djelo O prirodi (Περὶ φύσεως) sačuvano je samo u oskudnim odlomcima. Najvažniji kasniji izvor za poznavanje Epikurove filozofije rimski je pjesnik Lukrecije.

⁸⁶ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 67.

⁸⁷ Isto, 65.

⁸⁸ Isto, 107.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Isto, 123.

⁹¹ Usp. Isto.

⁹² Isto.

Aristotel tvrdi da emocija neće „nastati ukoliko nema vrijednosnog uvjerenja koje pripisuje ne samo vrijednost nego i veliku vrijednost, nekontroliranoj izvanjskoj stvari.“⁹³ Ne hodam u strahu da ću razbiti svoju čašu, ne tugujem jer je netko izgubio četkicu za zube, „moje pahuljice za doručak nisu povod za radost i užitek“⁹⁴, jako bi se brinuli za šalicu da se slučajno ne razbije samo ukoliko bi bila jedinstvena i posebna, nama iz nekog razloga jako važna.

Aristotel apetite vidi kao intencionalne, smatra „da je apetit -za razliku, na primjer, od životinjskog probavnog sustava -prijemčiv za razmišljanje i poduku.“⁹⁵ On tvrdi da se apetite može uravnotežiti ne samo njihovim potiskivanjem već i kontrolom pomoću moralnog odgoja „da osoba ne poželi krivu hranu i piće u krivo vrijeme i u krivoj količini“⁹⁶.

Aristotel pravi i razliku phantasie ili pojavnosti (npr. osoba se trzne na glasan zvuk, bez uvjerenja da je objekt strašan) i orexisa, posezanja za nekim objektom ili žudnje, čiji su podskup emocije (npr. da se osoba stvarno prestraši, s uvjerenjem da je nešto strašno). S uvjerenjima kod emocija je slučaj da „sva ona uključuju pripisivanje značajne vrijednosti entitetima u svijetu izvanjskom djelatniku, entitetima što ih ne kontrolira u cijelosti [...] Ljubav je [...] duboka privrženost drugome, odvojenom životu koji mora ostati odvojeno središte kretanja i odabira, ne može se progutati ili sljubiti, a da ljubav uopće bude moguća.“⁹⁷ Uvjerenja u korijenu emocija su povezana toliko da kada smo god jako vezani za neku stvar ili osobu van naše kontrole tu se nalazi temelj za bilo koji, ili čak sve emocije ukoliko dođe do promjene (npr. prema osobi koja nam znači možemo osjećati ljubav, zatim strah ukoliko je u opasnosti, žalost ako umre, sažaljenje ako pati a nije kriva, srdžbu ako ju netko rani,...).⁹⁸

Po Aristotelu su ljubav roditelja prema djetetu i njegova zahvalnost za tu ljubav u korijenu svake motivacije i strasti dalje u životu. Moguće da zbog toga smatra da filozofiranje kod odraslih ljudi neke od tih postavki ne mogu mnogo promijeniti. Ukoliko bi se primjenjivalo Aristotelovo načelo, filozofija bi mogla samo usavršiti one koji su već donekle izgrađeni, i pokazati kako bi izgledalo idealno stanje bez mogućnosti da se ono praktično ostvari. Ako filozofija želi biti „medicinsko umijeće za ljudsku dušu“⁹⁹ neće daleko dospjeti ukoliko ostane na Aristotelu i bude „davala vitamine zdravima i smišljala nepraktične nacрте za idealno

⁹³ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, 407.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Isto, 108.

⁹⁶ Isto, 109.

⁹⁷ Isto, 118.

⁹⁸ Usp. Isto, 118-119.

⁹⁹ Isto, 128.

zdravstveno osiguranje.“¹⁰⁰ Da je produbio svoju teoriju, možda bi promijenio filozofiju jer bi ukazao da je filozofiji potrebno više od mirne dijalektike kako bi pristupila u dubine neke osobe. Treba se pozabaviti patnjom ljudi u sadašnjem vremenu i to su drugi helenistički mislioci shvatili te kasnije razvili napustivši Aristotelov pogled na temu.

1.2.2. Grčke filozofske škole o emocijama

Epikurejci¹⁰¹, skeptici¹⁰² i stoici¹⁰³ su držali „da su sva emocionalna stanja, uključujući i nepouzdanu vrstu radosti utemeljenu na nepouzdanim izvanjskim stvarima, loše stvari u životu, zato što uznemiruju.“¹⁰⁴

Epikur je primijetio da ljudi imaju mnogo briga i žudnji te da su podložni bolestima i boli. Što se boli tiče, ne vidi ju kao uzrok opće nesreće kod ljudi, smatra „da je intenzivna bol kratka, a da se dugotrajna bol može podnijeti“¹⁰⁵, a sama bol se može i smanjiti filozofijom. Njega brinu problemi kod duše, napetost i uznemirenost bez razloga, te govori da su bezrazložni jer se mogu maknuti njihovi uzroci, tj. „kriva uvjerenja o svijetu i vrijednosti, zajedno s “ispraznim“ žudnjama koje nastaju zbog krivih vjerovanja.“¹⁰⁶ Slaže se s Aristotelom „da su vjerovanja nužni uvjeti emocija kao što su strah, ljubav, srdžba“¹⁰⁷. Kako kaže, “beskonačne“ žudnje ne daju nam da se smirimo i budemo stabilno zadovoljni. Smislio je rješenje, uklanjanje uvjerenja s kojima će nestati i žudnje i to će biti dovoljno za sretan život. Ne želi ukloniti sve žudnje, dijeli ih na isprazne i prirodne a želi ukloniti isprazne. Kako bi ih podijelio treba “svjedoka“ koji živi dobro i ispunjeno, koji nije pod utjecajem kulture, a to po njemu može biti dijete ili zdrava životinja. Ciceronov sugovornik Torkvat¹⁰⁸ kaže: „ako i djeca koja još ne mogu

¹⁰⁰ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, 128.

¹⁰¹ Epikurejstvo je filozofski sustav kojeg je stvorio Epikur, posljednji antički filozof. Epikur je osnovao školu u jednom od atenskih vrtova, koja je vrlo brzo dobila ime Epikurov vrt, a epikurejci "filozofi iz vrta".

¹⁰² Antički se skepticizam kao izgrađeni nazor na svijet i kao filozofska škola javio potkraj IV. st. pr. Kr. u naučavanju Pirona iz Elide i njegova učenika Timona. Od nastavljača skepticizma posebno su, uz filozofe Platonove Akademije (Arkezilaj iz Pitane, Karnead Kirenjanin), poznati Enezidem iz Knosa, Agripa i Sekst Empirik, koji je u tri knjige "Pironovih postavki" iznio osnovni sadržaj skeptičkih naučavanja.

¹⁰³ Stoicizam je filozofsko naučavanje i škola koja je cvjetala u doba helenizma; uz skepticizam i epikureizam glavni filozofijski smjer u tzv. etičkom razdoblju grčke filozofije. Školu je 308. pr. Kr. osnovao Zenon iz Kitija naučavajući u atenskoj građevini zvanoj stoa (šareni trijem ukrašen zidnim slikama što ju je oslikao Mikon, zajedno s Polignotom i Panenom), po kojoj je škola i dobila naziv, a postojala je sve do 529., kada je bizantski car Justinijan zatvorio sve filozofske škole. Njezino višestoljetno djelovanje, koje se proširilo helenističko-rimskim svijetom, dijeli se na tri razdoblja. Tzv. starijoj stoi pripadaju, osim Zenona, Kleant i njegovi učenici (Ariston, Heril). U III. st. pr. Kr. sustavno stoičko naučavanje razvio je Hrizip, a u tzv. srednjoj stoi najznačajniji su filozofi bili Panetije Rodski i Posejdonije. Najveći je procvat škola doživjela za Seneke, Epikteta i cara Marka Aurelija (tzv. mlađa stoa).

¹⁰⁴ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 330.

¹⁰⁵ Isto, 132n

¹⁰⁶ Isto, 132.

¹⁰⁷ Isto, 141.

¹⁰⁸ Lucije Manlije Torkvat bio je rimski konzul, Ciceronov je prijatelj i epikurejac.

govoriti, ako se čak i nemušte zvijeri gotovo javljaju, pod vodstvom prirode, pokazujući da je dobar samo užitak, a zlo samo bol -a o tim stvarima sude bez iskvarenosti ili izopačenosti, ne bismo li trebali osjećati najveću zahvalnost za čovjeka koji je čuo glas prirode i toliko ga potpuno i cijeloga razumio da je poveo sve ljude koji ispravno misle na put mirnoga, spokojnoga, sretnoga života.“¹⁰⁹ Neiskvareno biće prirodno traži ugodu, a bježi od boli, i ono može biti “svjedok“. „Ataraxia (sloboda od tjeskobe i uznemirenosti) u duši, a sloboda od boli u tijelu: to su ciljevi neiskvarenog bića.“¹¹⁰ Epikur se zalaže za lišavanje sebe svih bolnih afekata (u to ne spadaju sve emocije, a spada mnogo drugog osim emocija). Kod njega nema jasnih razlika između emocija i tjelesnih potreba odnosno apetita kao što su glad, žeđ, žudnja za skloništem i toplinom (mnogi apetiti po njemu imaju mentalnu komponentu, a s druge strane, mnoge emocije su vezane za stanje u kojem se nalazi tijelo¹¹¹). Mnoge emocije jako povezuje s tjelesnim stanjem, a barem neke se temelje na ispravnim uvjerenjima. Strah, ljubav, sažaljenje i srdžbu smatra ispraznim emocijama. Dijeli mišljenje s Platonom da su kulturno uvjetovane emocije nepouzdana, no razlikuju su po tome što on tijelo vidi kao izvor istine a po Platonu je ono prvotni „izvor zabluda i opsjena, a jasnoća se postiže samo tako da se intelektom odvojimo od njegova utjecaja.“¹¹² Za Epikura je vjerovanje temelj i neizostavni uvjet žudnje, ono stvara žudnju ili emociju i kada se ukloni, ukloni se i emocija.

Sekst¹¹³ kao skeptik smatra da za razliku od pripadnika drugih škola, njegovi argumenti uklanjaju emocionalna stanja a njihovi ne. Polazište skepticizma je „nada da se postigne ataraksija“¹¹⁴ (sloboda od tjeskobe i uznemirenosti). Dodaje da, kako su emocije utemeljene na etičkim vjerovanjima, samo potpuno uklanjanje vjerovanja može biti oslobađanje od toga.“¹¹⁵ Skeptici teže ukloniti srdžbu, strah, ljubomoru, žalost, zavist iz života ali također s njihovom metodom uklanjaju i djelovanje iz vrline, davanje života za pravednost, podnošenje boli zbog drugog. Tko živi kao skeptik, „on je sam“¹¹⁶... Skeptik živi u suprotnosti i sa životinjskom prirodom (životinje nisu stalno u mirnom stanju, npr. brane svoje mladunce) i sa ljudskom prirodom (čovjek je društveno biće).

¹⁰⁹ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 135.

¹¹⁰ Isto, 136.

¹¹¹ Usp. Isto, 141.

¹¹² Isto, 137.

¹¹³ Sekst Empirik je grčki filozof i liječnik (II. st.). Živio je u Rimu i Aleksandriji. Predstavnik skepticizma, što ga je utemeljio njegov učitelj Piron iz Elide, o kojem se pak zna posredno iz Sekstova spisa “Pironove postavke“, jer Piron nije ostavio pisana djela.

¹¹⁴ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 334.

¹¹⁵ Isto, 330.

¹¹⁶ Isto, 349.

Stoici smatraju da strastima nema mjesta u životu čovjeka i da osoba koja se odluči na racionalno samoodređivanje uklanja strasti iz vlastitog života. Seneka u svom djelu "O srdžbi" piše da je djelovanje onoga koji je dobar „poput funkcioniranja zakona: sigurno, stalno, pouzdano, bez strasti -i pouzdano upravo jer je bez strasti te stoga maksimalno sposobno za racionalno samoodređenje.“¹¹⁷ Hrizip¹¹⁸ je rekao da su „strasti oblik krivog suda ili krivoga vjerovanja.“¹¹⁹ Bolest strasti stoici vide kao glavni razlog političkog nereda a rješavanje strasti vide kao temelj za dohvaćanje političke vrline.¹²⁰ Emocije smatraju kognitivnima ali lažnima. Stoici imaju stav da su emocije „oblici evaluacijskog suda koji određenim stvarima i osobama izvan čovjekove kontrole pripisuju veliku važnost za njegovu sreću.“¹²¹ Kod njih, pojam emocija nije vezan uz čovjekovo doživljavanje svijeta i mišljenje o istom, već su „poput udara vjetra ili morskih struja [...] više „guraju“ nego što „privlače“.“¹²² Takav pogled emocije gleda kao „tjelesne“, a ne „mentalne“.¹²³ One su po tom stajalištu u nekom smislu „ne -ja“¹²⁴ te mi na njih nemamo utjecaj. Sada, to bi značilo da se osoba oslanja samo na „razum kao izvor svoje ljudskosti i integriteta, onu stvar koja u njezinom životu jedina ima intrinzičnu vrijednost.“¹²⁵ Ali, otvara se pitanje vezano za njihovo stajalište, što je s odnosima s drugim ljudima, s ljubavlju, s tugom. Za osnivača stoičke škole Zenona¹²⁶ uvjerenje proizvodi strast koja se gleda odvojeno od uvjerenja. Stoici navode četiri bazične emocije: sud da je ono što je trenutno prisutno dobro (zadovoljstvo), sud da je nešto u budućnosti dobro ili vrijedno (čežnja ili potreba), sud da je ono što je sada prisutno loše (potištenost) i sud da je nešto u budućnosti loše (strah).¹²⁷ Oni su pri podjeli emocija zaboravili na prošlost (kod njih su „emocije organizirane na osima dobro/zlo i sadašnjost/budućnost“¹²⁸), emocija usmjerenih na događaje iz prošlosti kod njih nema, a nema ni utjecaja tih događaja na emocije u sadašnjosti (utjecaja pozadinskih emocija na situacijske). I danas postoje neke kognitivne teorije u filozofiji koje, iako uključuju

¹¹⁷ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, 428.

¹¹⁸ Hrizip, grčki filozof, uz Zenona i Kleanta glavni predstavnik stoičke filozofije. Usustavio stoičku filozofiju i utvrdio njezinu terminologiju; od mnogih njegovih djela sačuvani su, osim naslova, samo ulomci.

¹¹⁹ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 403.

¹²⁰ Usp. Isto, 354.

¹²¹ Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 36.

¹²² Isto, 38-39.

¹²³ Isto, 39.

¹²⁴ Isto, 41.

¹²⁵ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 394.

¹²⁶ Zenon iz Kitija je osnivač stoičke škole (oko 300. pr. Kr.). Učitelji su mu bili kinik Kratet, platonovac Polemon i megarski logičar Stilpon, no vjerojatno je na njega najsnažnije utjecao Sokrat, čija je etika u nekim pogledima glavno izvorište stoičkoga sustava. Zenon je formulirao osnovne postavke triju glavnih dijelova stoičke filozofije – logike, fizike i etike – koje će poslije podrobno razraditi Hrizip.

¹²⁷ Usp. Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 422-423.

¹²⁸ Isto, 17.

emocije koje imaju objekte u prošlosti, isključuju da su emocije u sadašnjosti pod utjecajem onih iz prošlosti.¹²⁹

Lukrecije¹³⁰ epikurovsku analizu emocija još nadograđuje te iznosi stav da uvjerenja koja dalje utječu na pojavu emocija „često usvajamo iz priča, slika, pjesama [...] koristeći ih kao paradigme što vode naše razumijevanje znakova koje opažamo u životu“¹³¹.

Dok Lukrecije emocije pripisuje srcu, za stoike, sve emocije pripadaju racionalnom dijelu duše i oni ih kritiziraju ne jer ih smatraju ne -kognitivnima, već lažnima. Mišljenja su da strasti treba maknuti iz života kako bi se osoba racionalno samoodredila, predala svom integritetu.

¹²⁹ Usp. Martha C. Nussbaum, *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019., 196.

¹³⁰ Lukrecije je rimski pjesnik i filozof iz prvog stoljeća prije Krista. O njegovu životu nema nikakvih sigurnih podataka. Jedino je poznato njegovo djelo "O prirodi", koje je poetski prikaz Epikurova filozofskog nauka.

¹³¹ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 218.

2. RADOST

2.1. Općenito o sreći

Radost je „ugodno i intenzivno čuvstvo (emocija), obično izazvano nekim postignutim dugo i jako željenim ciljem.“¹³² Javlja se kada ostvarimo neki oblik uspjeha, kada su uz nas oni čije nam društvo odgovara ili oni kojima smo mi dragi, kada se nešto lijepo dogodi ili iščekuje, ili zbog nečeg sasvim drugog što nama osobno znači.¹³³

U ovom dijelu ću upotrebljavati riječ sreća koja se koristila na dokumentarnoj HRT-ovoj seriji¹³⁴ s koje podatke navodim. Prema određenim istraživanjima, glavni razlozi za našu sreću su dobro zdravlje, veze, djeca, svijest o smislu i uvjeti života. Ono što nam najmanje sreće donosi su razdoblje provedeno na društvenim mrežama, preseljenje u drugu zemlju, novi političari, materijalno i pristup sadržajima za zabavu. Ali ipak, sreća je subjektivna te nas različite stvari usrećuju. Najviše ocjenjeni sretni događaj koji se dogodi prosječnom građaninu je ne rođenje, već posvojenje djeteta. Moguće da je zbog toga što kod posvojenja nema boli kao kod poroda. Nakon to dvoje slijedi, ženidba ili udaja, zatim zaruke, pa djetetov uspjeh u školi. Veže ih to da su svi povezani uz obitelj.

Što se novca tiče, u prosjeku su gotovo dvostruko nesretniji ljudi koji zarađuju do 3000kn u odnosu na one koji zarađuju između 3000 i 5000kn. Još, kada se prijeđe oko 7000kn krivulja sreće prestaje brzo rasti. Institut Gallup izvršio je istraživanje i otkrio da su otprilike jednako sretni Amiši i američki multimilijunaši, da su američki beskućnici mnogo nesretniji od beskućnika u Kalkuti. Za našu sreću veći značaj ima mjesto gdje smo rođeni, ljudi oko nas i naša kultura nego novac. Zamislite samo, pleme Masai iz Kenije živi u domovima od kravlje balege, nemaju struje i tekuće vode, a kada im se pruže bomboni, nogometna lopta nevjerojatno se obraduju. Još se i češće smiju nego mi.

Docentica iz klinike za psihijatriju kaže da sreća nastaje reakcijama u našem tijelu, ovisi o našem razmišljanju (o tome koji objekt nam je važan). Sve za što osjećamo da nam donosi dobro aktivira dopaminski sustav u nama. Kažu neki da 50% sreće određuje genetika, 40% ono što mislimo i kako djelujemo, a samo 10% životne prilike. Ako u danu provedemo 6-7 sati s

¹³² radost. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51560> (21. 6. 2023.)

¹³³ Usp. Isto.

¹³⁴ Robert Knjaz, *Osjećaji: Sreća*. dokumentarna serija, HRT, 2021., <https://hrt prikazuje.hrt.hr/dokumentarci/osjecaji-sreca-4960398> (21. 06. 2023.)

prijateljima i obitelji, vjerojatnost da ćemo se sretno, a ne stresno osjećati, je 12 puta veća. Deblji ljudi su sretniji, možemo to povezati s podatkom da je otkriveno kako gen zadužen za skupljanje masti utječe i na smanjenje rizika za pojavu depresije. Također, veću vjerojatnost da budu sretni imaju ekstroverti od introvertiranih osoba. Kao tri velika neprijatelja sreće navode se uspoređivanje, manjak bliskih prijatelja i ljutnja. No, nismo predodređeni da budemo sretni ili nesretni, npr. Nick Vujičić je rođen bez udova a danas je sretan obiteljski čovjek i čulo ga je 400 milijuna ljudi od kojih je tko zna koliko ljudi dotakao svojom pričom i poticajima da se zbliže s Bogom, da budu radosniji i zahvalniji...

Kažu da sreća kratko traje zbog evolucije jer bi mi u slučaju da traje dulje stalno aktivirali ugodu i manje brinuli o preživljavanju, potomstvu,... Također, kada bi naše emocije trajale duže, vrlo brzo bi se iscrpili, pa možemo reći da je dobro da traju kraće. Evolucijski nam je također važno da prepoznamo emocije drugih ljudi, da znamo da li smo u nekoj opasnoj situaciji ili ne. Mnogi su eksperimenti načinjeni kako bi se proučila ovisnost o sreći. Životinjama i ljudima davala se tipka te kada bi ju kliknuli aktivirao bi se dio unutar mozga koji je zaslužan za sreću. Glodavci, miševi i štakori su takvi da ukoliko ih se uključi u takav eksperiment, oni neće prestati stiskati tipku koja aktivira sreću u mozgu, zanemariti će svoje fiziološke potrebe za hranom i pićem te će nakon nekog vremena krepiti. 1972. zbog proglašenja tih eksperimenata neetičnima, oni su se ukinuli. Posljednji čovjek koji je sudjelovao na takvom eksperimentu je tipku kliknuo više od 900 puta u sat vremena, što je ponovio i kroz sljedeća dva sata, nakon čega ga je trebalo nasilno odvojiti od aparata od kojeg se nije želio odvojiti.

Zanimljivo je to da, ukoliko su ljudi više nasmijani, mi smo skloni da im pripišemo i druge pozitivne osobine iako nemamo podataka o tome. Pripisujemo im veću inteligenciju, brižnost, odgovornost,...

Normalni smijeh prosječno traje 6-8 sekundi. Djeca se nasmiješe prosječno 300-400 puta, a odrasli ljudi 15-20 puta na dan. Kada se smijemo, u licu nam se aktivira 17 mišića, a smijanje dovodi do osjećaja opuštenosti koji traje i do 45min. Ako se dnevno smijemo 10min, trošimo oko 50 kalorija svaki dan, što bi značilo da ćemo na kraju godine imati 2 kilograma manje nego da toga nije bilo. Jedan pripadnik plemena Masai rekao je da sretno žive jer su im životi jednostavni, i jer žive u zajednicama u kojima si svi međusobno pomažu. Dodaje da, ako drugi nema hrane, on mu može dati od svoga malo što ima. Ako drugi nema kravu, a on ima 10, može mu dati svoje 4 krave. Iako je tehnologija napredovala, ne smijemo se više nego prije. Podaci jednog istraživanja govore da su se ljudi 1939. smijali u prosjeku 19min dnevno da

1980. samo 6min. Smijeh je danas zamijenjen osmjehom, što nije isto. Imamo 18 vrsta smijeha, poput lažnog, pristojnog, okrutnog, iskrenog veselog smijeha. Iskreni osmjeh još se zove i Duchenneov prema francuskom neurologu koji je proučavajući otkrio i objasnio što je to iskreni osmjeh. Kod njega se dogodi kontrakcija mišića oko očiju, za razliku od usiljenog osmjeha kod kojeg to nije slučaj. Kada se kaže da se nekome oči smiju, to je iskreni osmjeh. Smijeh opušta naše mišiće, smanjuje razinu hormona stresa a potiče izlučivanje hormona sreće, od njega nam srce bolje radi, kapacitet pluća nam postaje veći, a imunitet jači. Belachew Girma je svjetski rekorder u smijanju, smijao se bez prestanka 3 sata i 6 minuta. Dogodilo se da je bio pozitivan na HIV, upao u depresiju i želio se ubiti. Ali, pročitao je citat iz Biblije: „Suši i studeni ti ćeš se smijati“ (Job 5, 22a) i mislio se kako. Slučajno je vidio u nekom časopisu kako smjeh djeluje dobro na imunitet i odlučio se smijati sve više bez posebnog razloga. Danas ima školu smijanja. Kaže da kada trudnice dođu na satove smijanja, i njihova djeca krenu poskakivati u utrobi.

Pri osjećaju sreće, cijelo tijelo nam je toplije nego kad se osjećamo ljutito, tužno ili strašljivo. Jedno istraživanje govori da su ljudi najsretniji sa 23 godine (jedan vrh krivulje sreće u odnosu na dob) i između 63 i 64 godine (drugi vrh krivulje). Indeks sreće neke države se gleda tako da se stanovnicima daju ankete u kojima trebaju zaokružiti koliko su sretni 0-10. Skandinavske zemlje su na vrhu, vjeruje se zbog toga što žive bezbrižno, govore da imaju nisku korupciju i kriminal te se vjerojatno osjećaju sigurnima. Sreća je važnija od BDP-a, zato je Butan osnovao Ministarstvo sreće. Odlučili su mjeriti BNS (Bruto nacionalnu sreću) jer su zaključili da im je to bolje nego mjeriti napredak države po ekonomskom uspjehu. Po rastu sreće naroda vide da li napreduju kao zemlja. S obzirom na sreću, Slovenija je po podacima iz 2019. bila na 33. mjestu u svijetu, Srbija na 64., Bosna i Hercegovina na 69. a Hrvatska na 79. mjestu. Od glavnih gradova Helsinki je bio na petom mjestu, Ljubljana na 69., Beograd 74, Sarajevo 91., a Zagreb 110. Podaci iz 2020. godine govore da smo se u godini korone sa 79. mjesta skočili na 23. mjesto. Osjećaj pravde jako djeluje na sreću. Kod nas ne dobije svatko koliko je zaslužio. Vidimo mogući razlog ovoga kada promotrimo ljestvicu povjerenja u državne institucije, po čemu smo na dnu Europe. Zadnji smo od 27 članica EU po povjerenju u pravosuđe. Manje od 20% nas vjeruje svom pravosuđu, a u Danskoj 95% stanovnika. Ljudi su nakon što se dogode neki teški događaji po istraživanjima optimističniji jer uvide da imaju nekoga tko će njima pomoći a i oni sami budu potaknuti činiti isto. Nesreća stvarno ljude zbliži a zajedništvo vodi većoj sreći. Englezi su napravili jedno istraživanje prije 10 godina kako bi istražili koje zanimanje je najsretnije, i došli su rezultata da je to zanimanje frizera. Ako se

hranimo zdravo, živjet ćemo dulje 1.5 godinu, ako se fizički krećemo 3 godine, ako ne pušimo 6 godina, a ako smo sretni čak 8 godina duže.¹³⁵

2.2. Radost za Aristotela i pripadnike grčkih filozofskih škola

Stoici, epikurovci i skeptici se duboko interesiraju „za korištenje filozofije kako bi se postiglo sretno stanje.“¹³⁶

Logos, shvaćen kao argument, može se prema sofistu Gorgiji¹³⁷ koristiti kao način liječenja u filozofiji. Kaže da logoi (argumenti) „poput lijekova imaju moć da zaustave strah i uklone žalost i potaknu radost te bratstvo.“¹³⁸

Za Aristotela su etika i politika grane filozofije s praktičnim ciljem, druge imaju samo teorijske ciljeve a teorija ima vrijednost po sebi. Po Epikuru, ako neka grana filozofije ne doprinosi praksi, ona je beskorisna i prazna. Matematičke, logičke, znanstvene studije ne vode do oslobađanja od uznemirenosti i ne služe postizanju boljeg života. Torkvat kaže: „Da li je trebalo, kažem ja, proučavati ta umijeća i zanemariti veliko umijeće života, koje zahtjeva toliko napora i koje u skladu s time pruža tako veliko zadovoljstvo?“¹³⁹

Epikur smatra da kada se jednom postignu ataraksija (sloboda od tjeskobe i uznemirenosti) i aponija (bezbolnost, spokoj, dobar osjećaj, zdravlje) „osoba je na vrhuncu života i ništa, -ni produživanje ni ponavljanje istoga -neće povećati zbir njezinoga užitka.“¹⁴⁰ Ciceron opisuje Epikurov stav i navodi da on negira da trajanje nešto nadodaje sreći u životu, odnosno da tvrdi da se užitak neće povećati ukoliko bi život trajao beskonačno. Kaže da Epikur „nijeće da vrijeme povećava najveće dobro“¹⁴¹ i „da dužina trajanja dodaje nešto sretnome životu“¹⁴². Epikur je želio pretvoriti smrtnost života u užitak, ne tako da doda beskonačno vrijeme već oduzme želju za besmrtnošću.¹⁴³ Kaže da zdrav nepomućen život nije proces u

¹³⁵ Usp. Robert Knjaz, *Osjećaji: Sreća*. dokumentarna serija, HRT, 2021.

¹³⁶ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 352.

¹³⁷ Gorgija je grčki sofist i retor. Kao poslanik Sirakuze 427. pr. Kr. došao u Atenu, gdje je osnovao i vodio školu govorničtva. Pripisuju mu se različiti filozofski i retorički spisi.

¹³⁸ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 78.

¹³⁹ Isto, 148.

¹⁴⁰ Isto, 244.

¹⁴¹ Isto.

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Usp. Isto, 264.

kojem se ide prema cilju i gdje može doći do prekida, već ako takvog života ima, onda ga ima i nema cilja do kojeg treba doći jer je već tamo. Sam kaže da je na samrti pobijedio bol „pomoću radosnih uspomena na filozofijske razgovore s prijateljima.“¹⁴⁴ i u pismu koje je napisao umirući na postelji naziva dan kada je umro „najsretnijim danom svojega života“¹⁴⁵ iako je imao problema s bubrežnim kamencem i dizenterijom. Epikur govori da nas društvo krivo uči da ne budemo zadovoljni onim što imamo, već da žudimo za nedostupnim (besmrtnost), teško dostupnim (luksuz) i nečim bez granice u zadovoljavanju (novac). Dodaje da se isprazne žudnje „protežu u beskonačno.“¹⁴⁶ Ali kada bi se i složili s Epikustom da više nikada nije bolje (od manje), smrt i dalje ostaje gubitak vrijednosti za osobu na samrti jer može prekinuti vrijedne aktivnosti koje imaju takvu strukturu da se protežu kroz vrijeme i time im smanjiti vrijednost. Ali, Epikurovi savršeni užici ne protežu se kroz vrijeme, u trenutku se završavaju i potpuni su čim nešto učinimo. Epikur dopušta i neke brige vezane za budućnost, a čini se da je „nužan uvjet za savršenu epikurovsku sreću očekivanje da u budućnosti neće biti boli.“¹⁴⁷ Filozofiju naziva umjetnošću korištenjem razmišljanja i argumentiranja „osigurava sretan život“¹⁴⁸ a iz toga zaključuje da trajno i potpuno sretno stvorenje nema potrebu za filozofijom. Sve istine filozofije koju zastupaju epikurejci „moraju podupirati njezin stav o sreći“¹⁴⁹. Lažnima gledaju samo one stavove o svemiru koji mogu dovesti do uznemirenosti. Govori da nisu piće, hrana, glazba,... ono što življenje čini ugodnim, nego trezveno razmišljanje koje uklanja uvjerenja koja u duši uzrokuju nemir. Sačuvana su tri pisma od Epikura u kojima je posložio osnovne točke učenja, mogu ih pročitati i primjenjivati i oni koji epikurejsku filozofiju ne planiraju dalje dodatno proučavati. Aristotelovci se zalažu za to da učenici razumiju, da praktičnim razumom primijete razlike. Njima je ovo kao da se matematičaru daju rješenja zadataka, njima to nije filozofija. Ali, Epikurova je želja bila „ta da pomogne svim nesretnim ljudima [...] i onima koji nemaju slobodnog vremena, nemaju naobrazbe, koji su siromašni.“¹⁵⁰

Argument skeptika protiv stava epikurejaca je taj da iz dva razloga neće moći izbjeći tjeskobu. Prvi argument je da tjelesna bol ostaje i, koliko god mislili na nešto drugo, ne možemo je ne biti svjesni, a zbog uvjerenja da je bol zlo, nužno ćemo pomisliti da je zlo s nama. Upravo to uvjerenje će još dodatno povećati bol. Rješenje koje nudi skeptik Sekst je uklanjanje

¹⁴⁴ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, 138.

¹⁴⁵ Isto, 233n

¹⁴⁶ Isto, 139.

¹⁴⁷ Isto, 245n

¹⁴⁸ Isto, 288.

¹⁴⁹ Isto, 152.

¹⁵⁰ Isto, 157.

uvjerenja što će dovesti do toga da nas ta misao neće maltretirati a umjerenu bol ćemo podnijeti kao neizbježnu. Drugi argument je da ukoliko pati naš bližnji, ponovno ćemo se sjetiti da je tu zlo i ta misao će uzrokovati tjeskobu. Sekst primjerom boli osobe koja je operirana na kirurškom stolu i onih koji gledaju sa strane i padaju u nesvijest.¹⁵¹ Pokazuje da je uvjerenje gore od same boli. Govori nam da će čovjek biti sretan u životu ako „ga dobro kao dobro ne uzdiže niti ga tišti zlo.“¹⁵² Dodaje i razloge: suzdržavanje od prosudbi miče brigu o tome što je točno a što ne, oslobađa od vjerovanja što je dobro jer ono povlači uznemirenost u prisustvu zla (nemir pri radosti zbog dobra, strah da će ono nestati, velika želja da dobro dođe kada nije prisutno, žalost kada dobra nema te čak i osjećaj krivnje zbog toga) a oslobađa i od potrage za smislom. Po njemu je i nesigurna radost loša jer uznemiruje.¹⁵³ Kao da ga i taj trenutak radosti podsjeti da jednom radosti više biti neće. Kaže da je izvor sve nesreće uznemirenost koja dolazi zbog intenzivnog traženja ili izbjegavanja nečega. Zbog toga dodaje da je život nesretan onima koji vjeruju da postoje po prirodi dobre ili loše stvari, a onima koji ne žele i izbjegavaju donositi prosudbe „život biva najbezbrži od svih ljudskih života.“¹⁵⁴

Lukrecije govori o čovjeku koji se napije a zatim zaplače jer kako kaže, imamo kratko vrijeme za uživanje. Kao da ga i taj trenutak radosti podsjeti da jednom radosti više biti neće. Kada o ovome razmislimo, vidimo da čovjek nema radosti u trenutku užitka jer mu je u mislima to da taj užitak neće trajati vječno (to je Epikur želio isključiti). Čini se da taj pijanac nije uspio učiniti što i Epikur, već se kod njega dogodilo što je kao problem najavljavao Sekst.

Stoici smatraju da i pozitivne emocije sadržavaju nemir, kao npr. intenzivna radost. Ako netko želi biti stoik te iskorijeniti iz života srdžbu i ljubomoru, a ne i ljubav, sažaljenje, strah,... to nije vjerojatno jer evaluacije za jednu grupu strasti utemeljuju i druge ukoliko se okolnosti izmijene. Drže da se ne može voljeti a da se ne izloži opasnosti srdžbe, ljubomore,... Kada imamo jednu emociju, otvoreni smo i za druge s njom povezane, npr. „u onome što ti je najveća radost imat ćeš i najveći strah“¹⁵⁵ Tako se po njima ne može biti osoba s osjećajem velike radosti jer će često strahovati a i imati razdoblja velike tuge. Stoici dopuštaju jednu vrstu radosti -kada, iako smo prema njima indiferentni, izbjegavamo smrt i druge stvari koje ne preferiramo, te se usmjeravamo prema njihovim oprekama, može se dogoditi da budemo uspješni u izbjegavanju i pojavi se dobro, tada se dopušta vrsta radosti zvana racionalna vedrina („radost bez

¹⁵¹ Usp. Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, 315.

¹⁵² Isto, 330.

¹⁵³ Usp. Isto

¹⁵⁴ Isto, 335.

¹⁵⁵ Isto, 425.

uznemirujuće neizvjesnosti, radost bez žalosti i straha, radost koja odista ispunjava srca vedrinom.“¹⁵⁶). „Cijeniti nešto, pripisivati mu veliku vrijednost znači dati samima sebi temelj za osjećanje duboke radosti kada smo u prisutnosti toga nečega.“¹⁵⁷

Stoik Seneka govori Luciliju¹⁵⁸ da svi ljudi traže sretan život ali da mnogi miješaju one stvari koje su samo instrumenti za sretan život i one koje su dobre po sebi, miješaju npr. bogatstvo i status sa životom samim. To ljude odvodi dalje od sretnog života „jer posjedi i bogatstvo uzrokuju stalni nemir i tako nalikuju na neku prtljagu koju osoba mora vući za sobom čitav život [...] Što neka osoba više traži te stvari, to se više udaljava od onoga što doista želi“¹⁵⁹, kao što čovjeka koji žuri kroz labirint baš ta žurba dovede do toga da se još više izgubi. Treba ići polagano i promišljati, a tako je s dobrom filozofijom koja ide postepeno. Izjavio je da „nitko ne može živjeti sretno, ili čak na neki podnošljivi način, bez proučavanja mudrosti.“¹⁶⁰ Dodaje da djelatnosti usklađene s vrlinom vode prema sretnom životu. Iz njegovog pisanja rimskom prokuratoru Luciliju vidimo i stoički stav da potraga za dobrom za sebe uvijek treba biti povezana s traženjem dobra za drugoga: „Nisam ti prijatelj ukoliko bilo što je tvoja briga nije i moja. Prijateljstvo među nama stvara partnerstvo u svim stvarima. [...] I nitko ne može živjeti sretno ako brine samo o sebi i svako pitanje pretvara u pitanje o tome što mu koristi. Moraš živjeti za drugoga ako želiš živjeti za samoga sebe.“¹⁶¹ Sam je rekao da provodi po cijele noći budan baveći se filozofijom kako bi mogao pomoći što većem broju ljudi. Savjeti koje je dobio dobro su mu došli i želi ih širiti drugima. Luciliju, koji krivi prirodu i sudbinu što ne može dohvatiti najveću sreću (veže ju s postizanjem statusa u društvu i politici) je rekao da mu je ona pri ruci, kad bi to samo shvatio. Također je rekao: „ne želim da ti ikada nedostaje radosti. Želim da se rodi u tvojoj kući i rodit će se bude li u tebi samom. Druge vesele stvari [...] su površne -osim ako misliš da je osoba koja se smije radosna. Duša mora biti čvrsta i puna povjerenja, dići se iznad svega.“¹⁶² Kod Seneke vidimo želju ukloniti nemir ali ipak ostaviti sreću. Seneka dalje govori Luciliju da je radost o kojoj govori čvrsta („Vjeruj mi, istinska radost stroga je stvar. Zar misliš da možemo s bezbrižnim izrazom lica... ili puni humora, prezirati

¹⁵⁶ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, 435.

¹⁵⁷ Isto, 406.

¹⁵⁸ Lucilije je Senekin prijatelj potkraj života kojemu je Seneka, posljednje dvije godine svoga života, uputio ukupno 124 pisama moralnog sadržaja. Analizom pisama saznajemo da je Lucilije bio pripadnik konjaničkog staleža i da je taj položaj zavrijedio pukom revnošću. U vrijeme nastanka pisama obavljao je dužnost prokuratora Sicilije. Čini se da je vrlo cijenio Epikura što se uostalom i saznaje u pismima koja Seneka redovno zaključuje nekom njegovom mišlju.

¹⁵⁹ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 392-393.

¹⁶⁰ Isto, 366.

¹⁶¹ Isto, 377.

¹⁶² Isto, 435.

smrt, izložiti dom siromaštvu, zauzdavati užitak, razmišljati kako podnijeti bol? Osoba koja razmišlja o tim stvarima je sama u stanju velike radosti -no to nije slatka i ugodna radost“), to je radost koju Seneka želi da Lucilije ima kada shvati kuda da traži, radost koja ga nikada neće iznevjeriti. I kaže da je jedino što ga može dovesti do te istinske sreće to da „odbaci i pogazi sve što ima izvanjski sjaj, sve što nudi netko drugi i što dolazi izvana.“¹⁶³ Kaže mu: „Potraži istinsko dobro i uzmi radost samo ako dolazi iz tebe samoga. Na što mislim kada kažem “iz tebe samoga“? Mislim na tebe i najbolji dio tebe.“¹⁶⁴ Prema stoicima mudar čovjek je onaj koji je potpuno slobodan od strasti („straha, potištenosti, sažaljenja, nade, srdžbe, intenzivne radosti...“¹⁶⁵). Takav čovjek je samodostatan, nikada bez volje, spokojan i ništa ga ne može pomračiti. Ono što se vani događa ostaje mu na površini uma. Duh tog čovjeka je, kaže Seneka „poput okoline s one strane Mjeseca: tamo je uvijek mirno.“¹⁶⁶

Vanjska dobra su po stoicima bez moći da život učine bilo bijednim, bilo sretnim, vrlina im je dovoljna za eudajmoniju (taj izraz često se prevodi kao sreća no uključuje aktivnost i kompletnost života; malo nespreno zvuči ali može se reći da označava “ljudski procvat“¹⁶⁷) što su prema Diogenu¹⁶⁸ smatrali i Zenon i Hrizip, a kasniji stoici negirali „tvrdeći da su zdravlje, snaga i nešto sredstava za preživljavanje nužni uvjeti za eudajmoniju“¹⁶⁹).

2.3. Sreća je ozbiljna stvar

Dennis Prager, poznati židovski intelektualac iz Amerike, napisao je knjigu 'Happiness is a serious problem' (Sreća je ozbiljan problem) u kojoj je razradio tezu da je „sreća mnogo više od osobne brige. Također je moralna obveza. [prev. a.]“¹⁷⁰

Kada je imao govor o sreći, jedna žena iz publike rekla je kako bi voljela da joj je muž došao i čuo njegov govor. Dodala je da, koliko god ga voli, nije joj lako biti udatom za nesretnu (ne-sretnu) osobu. Prager joj je rekao da njen muž „ima moralnu odgovornost prema svom životnom partneru da bude sretan koliko može biti. [prev. a.]“¹⁷¹ Dodaje: „Dugujemo to svom

¹⁶³ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, 436.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto, 426.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Usp. Isto, 41n

¹⁶⁸ Diogen Laertije je grčki povjesničar filozofije. Autor je kompilacije u 10 knjiga, “Životopisi i misli znamenitih filozofa“, glavnoga sekundarnog izvora za poznavanje grčke filozofije.

¹⁶⁹ Martha C. Nussbaum, *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019., 397.

¹⁷⁰ Dennis Prager, *Happiness is a serious problem. A human nature repair manual*, HarperCollins, New York, 1998., 3.

¹⁷¹ Isto.

mužu ili ženi, suradnicima, našoj djeci, našim prijateljima, u stvari svakome tko ulazi u naš život, da budemo sretni koliko možemo biti. [prev. a.]¹⁷² S ovime ne želi reći da trebamo glumiti, ili da svojim najbližima ne izražavamo svoje osjećaje. Želi reći da smo s obzirom na druge dužni truditi se oko vlastite sreće.

Njegov argument moralne obvezatnosti sreće temelji se na tri stvari. Prvo, nitko ne želi osobu koja je stalno nesretna u svom životu; nitko ne želi takve suradnike, takvu djecu, takve roditelje,... Drugo, ljudi se bolje ponašaju prema drugima kada su sretni što je dodatan plus za sreću. Treće, ukoliko pripadamo nekoj religiji, „nesretni religiozni ljudi pravi su izazov za vjeru [prev. a.]¹⁷³ što znači da ili krivo prakticiraju vjeru ili njihova vjera ne dovodi do sreće, a kako većina vanjskih promatrača pomisli na ono drugo, vidimo da postoji velika mogućnost da ćemo nekoga odbiti od vjere svojom ne-srećom. „Nesretni, da ne spominjemo ljute, religiozni ljudi pružaju uvjerljivije argumente za ateizam i sekularizam nego svi argumenti ateista. [prev. a.]¹⁷⁴

Prager govori da, ako bi sreću gledali kao osjećaj kojeg uzrokuju pozitivne stvari koje nam se dogode, nemamo baš neki utjecaj na sreću (smatra da u tom slučaju ne možemo kontrolirati niti osjećaje niti događaje). Knjiga mu se temelji na nečem drugom: „Sreća je uglavnom, iako sigurno ne potpuno, određena od strane nas -preko truda (posebno kontroliranjem svoje naravi) i stjecanjem mudrosti (tj. razvijanjem stavova koji nam omogućavaju da ne očajavamo). [prev. a.]¹⁷⁵ Knjiga je usmjerena na to da se korištenjem uma i inteligencije postigne sreća, jer kako bi bili sretni, naše su misli i refleksije usmjerene na pitanja o tomu što nas čini sretnima. Prager ne koristi niti jednu definiciju sreće iz rječnika, već se vodi onom „Ne mogu je definirati, ali znam kada ju vidim. [prev. a.]¹⁷⁶

Uspoređujući sreću s uspjehom, govori kako iz dva razloga to što smo uspješniji neće povećati razinu naše sreće. Prvi je taj da, kada bi pitali ljude da napišu koja razina uspjeha bi ih učinila sretnima, mnogi od njih shvate da, koju god razinu uspjeha zamislili, ona neće imati mnogo utjecaja na razinu sreće koju imaju. Do drugog je došao razgovarajući s uspješnim ljudima. Shvatio je da su oni među njima koji su sretni, bili sretni i prije uspjeha, s time da je uspjeh mogao doprinijeti i povećanju sreće, dok su oni koji su nesretni, također bili nesretni i prije nego su dosegli uspjeh, s time da su sada čak i nesretniji.

¹⁷² Dennis Prager, *Happiness is a serious problem. A human nature repair manual*, 3.

¹⁷³ Isto, 4.

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ Isto, 6.

¹⁷⁶ Isto, 10.

Neki vežu sreću sa količinom zabave u životu. Kada netko kaže da zamislimo sretne ljude, „većina odmah sebi dočara sliku ljudi koji se zabavljaju. [prev. a.]“¹⁷⁷ Rijetki pomisle na „par koji odgaja djecu, par koji je trideset godina u braku, nekoga tko čita odličnu knjigu [prev. a.]“¹⁷⁸. Mnogi miješaju zabavu i sreću i zbog toga tragaju za užicima, misleći da će ih oni usrećiti. No, razlika je u tome što je „zabava privremena, a sreća traje [prev. a.]“¹⁷⁹ U nekim slučajevima zabava može dovesti do smanjenja sreće, npr. ako se prejedamo uživajući u hrani, postajemo deblji, i razina sreće se može smanjiti. Prager govori da, kada shvatimo da nam zabava neće donijeti sreću, postajemo slobodni (npr. financijski, jer odustajemo od kupnje nečeg skupog budući da znamo da nas neće usrećiti), a i smanjuje se opasnost zavisti (kada vidimo da se neki ljudi zabavljaju ne zavidimo im jer to nema veze sa srećom).

O odnosu boli i sreće govori: „Sve što vodi prema sreći uključuje bol. [prev. a.]“¹⁸⁰ Psalmist je rekao: „Oni koji siju u suzama, žanju u pjesmi“ (Ps 126, 5). Iako npr. život neženje ljudi povezuju sa zabavom, sretniji su, zdraviji, i dulje žive oni koji se vjenčaju. „Mnogi ljudi čini se da žele od života ono što piše u epitafu: “Vodio sam najbezbolniji život koji sam mogao.“ Ali smisao života nije izbjeći bol. To je smisao života kod životinja -ali one ne znaju za sreću. [prev. a.]“¹⁸¹

Kako bi povezoao sreću sa smislom, pomogao mu je Viktor Frankl koji mu je kroz svoju knjigu „Čovjekovo traganje za smislom“ pokazao da se sretan može biti u bilo kakvim okolnostima, ukoliko osoba „vjeruje da njen život ima smisao i svrhu. [prev. a.]“¹⁸² „Osobni smisao nije dovoljan [prev. a.]“¹⁸³, krajnji smisao postoji samo ukoliko postoji Bog. Nije lako biti sretna osoba ukoliko smatramo da smo „slučajni proizvod beznačajnih sila, zvjezdana prašina za koju se eto dogodilo da je svjesna sebe. Zato je religijska percepcija toliko važna za sreću ljudi koji razmišljaju o životu. [prev. a.]“¹⁸⁴ Puno je lakše biti sretan kao teist, nego kao agnostik ili ateist. Religija osim što osobi daje smisao, daje osobi i dodir s transcendencijom i svetošću, zajednicu koja ga može podržavati u poteškoćama, uči ju zahvalnosti i samokontroli, povezuje članove obitelji, daje nadu u budućnost, blagdane ispunjene značenjem (koji se mnogo razlikuju od praznika; riječ praznik u korijenu ima riječ prazno).

¹⁷⁷ Dennis Prager, *Happiness is a serious problem. A human nature repair manual*, 44.

¹⁷⁸ Isto.

¹⁷⁹ Isto, 47.

¹⁸⁰ Isto, 53.

¹⁸¹ Isto, 54.

¹⁸² Isto, 101.

¹⁸³ Isto, 105.

¹⁸⁴ Isto, 105-106.

„Sreća se može postići jedino ako je nusprodukt nečeg drugog, i morate držati to drugo važnijim od sreće. [prev. a.]“¹⁸⁵ Primjer je činjenje dobra drugima koje dovodi do povećane sreće same osobe koja dobro čini, i naravno, „težnja za transcendentnim. [prev. a.]“¹⁸⁶. Mnogi činjenje dobra ne povezuju sa srećom, čak to dvoje smatraju kontradiktornim, jer se uvriježila ona izreka da „dobri momci završavaju zadnji [prev. a.]“¹⁸⁷ a i ljudi se znaju pitati „zašto dobri ljudi pate a loši napreduju? [prev. a.]“¹⁸⁸ Prager vjeruje da dobri ljudi imaju sretnije živote na dulje staze iz dva razloga; prvi je unutarnji mir a drugi taj da „ako idete kroz život varajući druge, očekivat ćete od drugih da će vas prevariti. Lažljivci očekuju da će im se lagati; varalice očekuju da će ih se prevariti; i tako dalje. [prev. a.]“¹⁸⁹ Primjer kojeg navodi za drugi razlog je Staljin koji je očekivao da će se drugi prema njemu ponašati isto kao on prema njima te je bio paranoičan. Također, život pun zlih djela vodi do „usamljenosti i manjka ljubavi. [prev. a.]“¹⁹⁰ Prager govori da su dobrota i sreća utemeljene na istoj kvaliteti: „Možda najveći teoretski argument za poveznicu između dobrote i radosti je taj da je najvažnija karakteristika kod oboje ista -zahvalnost. [prev. a.]“¹⁹¹ Niti se može biti dobra, niti sretna osoba ukoliko se nema zahvalnosti. Također, što smo bolji to smo sretniji. U velikim religijama mir se stječe napuštanjem vlastitog ega i činjenjem dobra. Još je dobro navesti da stariji, kada ih pitamo, teško da će žaliti za učinjenim dobrom, ali za onim lošim često hoće.

2.4. Kršćanski pogled na radost

2.4.1. Izenađen radošću -do kršćanstva tragom radosti

C. S. Lewis napisao je knjigu 'Surprised by joy' (Izenađen radošću) potaknut upitima o njegovu obraćenju s ateizma na kršćanstvo, a i da ispravi jednu dvije lažne predodžbe koje su se, čini se, stvorile po pitanju njegova prelaska na kršćanstvo. Koliko će nekome knjiga značiti, kaže, ovisi o stupnju do kojeg su doživjeli ono što on naziva radost. Očeva stana obitelji lako je prelazila iz ljutnje u nježnost, mnogo su se smijali i plakali te nisu imali odviše talenta za sreću (happiness). Majčina strana je bila više cool, imali su taj talent razvijen do visokog

¹⁸⁵ Dennis Prager, *Happiness is a serious problem. A human nature repair manual*, 107.

¹⁸⁶ Isto, 112.

¹⁸⁷ Isto, 146.

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Isto, 147.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ Isto, 148.

stupnja. Bio je svjestan razlike između svoje majke i oca. Njegov brat je kao dijete uglavnom crtao brodove, vlakove, bitke, a njegovi crteži, kada ne bi imitirao brata, bi bili oni od antropomorfiziranih životinja iz dječje literature. Sada kada pogleda neke od crteža koji su zadržani, primjećuje da ni on ni brat nisu imali osjećaja za lijepo, niti u najmanjim tragovima. Djetinjstvo opisuje kao odsutnost ljepote. Nisu imali lijepe slike na zidovima, ne sjeća se da su vidjeli lijepu zgradu. Prvo iskustvo lijepog kojeg se sjeća bio je bratov prikaz vrta načinjen od mahovine, grančica i cvijeća u kalupu za kolače. Tada je postao svjestan prirode oko sebe koja ga je zainteresirala. Čak će i njegova slika neba, dodaje, dok god je živ imati veze s tim njegovim prvim iskustvom ljepote. „Ako su estetski doživljaji bili rijetki, religioznih uopće nije bilo. [prev. a.]“¹⁹² Otac mu je na Bibliju gledao kao na literaturu, na lijepo složene riječi, „teško bi bilo pronaći nekog jednako inteligentnog a s toliko malo interesa za metafiziku. [prev. a.]“¹⁹³ Što se majčine religioznosti tiče, sjećanja nema. Djetinjstvo mu je bilo svjetovno, i nema nostalgiju kada se prisjeća svog ne baš sretnog djetinjstva. Kada se s obitelji preselio u novu, veliku kuću, ona je bila ispunjena knjigama za koje ne zna odakle su stigle, jer ih prije u domu nije toliko primjećivao. U jednoj prostoriji su bile naslagane do razine njegova ramena. Provodio je vrijeme u samoći, mnogo je čitao, ali je u kući imao i s kim pričati.

Što se imaginacije tiče, tri iskustva iz djetinjstva su na njemu ostavila neizbrisiv trag. Prvo je prisjećanje na bratov improvizirani vrt u posudi za kekse. Govori: „Teško je naći dovoljno jake riječi za opisati senzaciju koja me je obuzela; Miltonov 'nevjerojatni sjaj' Edena dolazi negdje blizu. „Bila je to senzacija, naravno, čežnje, ali čežnje za čime? Sigurno ne za posudom za kekse ispunjenom mahovinom, niti za vlastitom prošlošću. O, čeznem za previše, i prije nego sam znao za čim čeznem, čežnja je nestala. ... Trajala je samo trenutak; i u nekom smislu sve drugo što mi se ikada dogodilo bilo je beznačajno u usporedbi s tim. [prev. a.]“¹⁹⁴ Drugo iskustvo doživio je za vrijeme čitanja knjige 'Squirrel Nutkin' od Beatrix Potter. „Zvuči fantastično reći da se netko može zaljubiti u godišnje doba, ali upravo se nešto takvo dogodilo; i, kao prije, doživljaj je bio onaj intenzivne čežnje. ... I u ovom doživljaju je također bilo prisutno iznenađenje i isti onaj osjećaj o nemjerljivoj važnosti. Bilo je to nešto poprilično različitije od običnog života te čak i od običnog užitka; nešto, kako bi danas rekli 'u drugoj dimenziji'. [prev. a.]“¹⁹⁵ Treće iskustvo došlo je kroz poeziju. Čitao je retke Longfellowog djela 'Saga o Kralju Olafu' (Saga of King Olaf): „Čuo sam glas koji je dozivao, Balder lijepi je mrtav,

¹⁹² C. S. Lewis, *Surprised by joy*, Collins, London, 1955., 6.

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ Isto, 17.

¹⁹⁵ Isto.

je mrtav. [prev. a.]¹⁹⁶ Kaže: „Nisam znao ništa o Balderu; ali u trenutku sam uzdignut u golemu prostranstva sjevernog neba, čeznuo sam sa gotovo bolesnim intenzitetom za nečim što se nikada neće moći opisati ... i zatim, kao i u drugim primjerima, našao sam se momentalno kako ispadam iz te čežnje i želim se vratiti. [prev. a.]¹⁹⁷ „Vrijednost zajednička tim trima iskustvima; je ona neostvarene čežnje koja je po sebi poželjnija od svakog drugog zadovoljstva. Zovem je radošću (Joy), koja je ovdje tehnički termin i mora se jasno razlučiti od sreće (Happiness) i užitka (Pleasure). Radost (za mene) ima jednu karakteristiku, i jedinu, zajedničku s njima; činjenicu da tkogod ju doživi željet će ju doživjeti ponovno. Izvan toga, gledajući ju samo po vrijednosti, moglo bi ju se gotovo jednako nazivati određenom vrstom nesreće (unahappiness) ili tuge (grief). Ali one vrste koju želimo. Sumnjam da bi ju itko tko ju je ikada kušao, ako bi oboje bilo u njegovoj moći, zamijenio za sve užitke svijeta. Ali radost nikada nije u našoj moći a užitak često je. [prev. a.]¹⁹⁸

Kada se majka razboljela, polako je umirala a otac se ponašao sve gore i gore. Može se reći da je njega i brata majčina bolest odvojila i od majke i od oca, ali oni su se u toj patnji međusobno sve više povezivali te je došlo do faze da su vjerovali isključivo jedan drugome. Kaže: „Smrcu moje majke sva ta ustaljena sreća, sve što je bilo mirno i pouzdano, nestalo je iz mog života. Bilo je tu mnogo zabave, mnogo užitaka, mnogo uboda radosti; ali ne više one stare sigurnosti. Od tada su to otoci u moru; veliki kontinent je potonuo poput Atlantide. [prev. a.]¹⁹⁹

O svojoj ranoj dobi govori: „prijateljstvo mi je bilo daleko najveći izvor sreće, poznanici ili opće društvo uvijek su mi bili od malog značaja, i ne mogu shvatiti zašto bi čovjek želio poznavati više ljudi od onoliko s koliko se može sprijateljiti. [prev. a.]²⁰⁰ U školi u koju je bio poslan i od voditelja maltretiran zajedno s ostalim dječacima, bilo mu je loše: „mnoge godine radost (kako sam ju definirao) nije bila samo odsutna već zaboravljena. [prev. a.]²⁰¹ Uživao je u nekim djelima, ali to je bio iskrivljen način uživanja, u djelima s temama careva, gladijatora, robova,... također i čitajući znanstvenu fantastiku, ali „radost ga nije prostrijelila ni s Marsa ni s Mjeseca. [prev. a.]²⁰² Interes za ta djela bio je proždrljive naravi, poput požude, psihološki, ne duhovni. Prihvatio je psihoanalitičko objašnjenje.

¹⁹⁶ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 18.

¹⁹⁷ Isto.

¹⁹⁸ Isto.

¹⁹⁹ Isto, 22.

²⁰⁰ Isto, 35.

²⁰¹ Isto, 37.

²⁰² Isto, 39.

Školski dani daleko od kuće na mjestu koje je nazvao „koncentracijskim logorom' [prev. a.]²⁰³ služili su mu „kao priprema za kršćanski život, koji uči čovjeka živjeti u nadi, na neki način, u vjeri, jer na početku svakog odlaska u školu, dom i blagdani su toliko udaljeni da ih je teško predočiti kao što je teško predočiti nebo. [prev. a.]²⁰⁴ Kada bi došao u školu odbrojao bi dane do povratka doma, a posljednjeg dana bi od uzbuđenja ostajao bez daha, a već prvog tjedna blagdana shvatio bi da će se jednog dana vratiti u školu, „poput mladića u mirno doba, u punoj snazi, koji shvati da će jednog dana umrijeti. [prev. a.]²⁰⁵ Njemu i bratu postalo je lakše, zbog tih memorija, kasnije u životu osvješćivati sebi „na sunčane i sigurne dane kako će umrijeti i trunuti [prev. a.]²⁰⁶ a na one ne tako lijepe, da će svemu tome jednom doći kraj.

Kada je promijenio školu, sa 13 godina, prestao je biti kršćanin. Od jedne profesorice koja nije imala loše namjere i svi su je voljeli, čuo je za teozofiju, rosikrucijanizam i spiritualizam, te mu se odjednom otvorio još jedan svijet pred očima, doznao je za neke druge duhove (prije je imao pojam samo o Bogu). Pojavila se u njemu „duhovna požuda; koja poput tjelesne ima fatalnu moć da sve drugo u svijetu učini nezanimljivim dok traje. [prev. a.]²⁰⁷ Govori: „Okultizam se počeo širiti -da, širiti se ukusno -u krute (stroge) istine vjerovanja. [prev. a.]²⁰⁸ Tomu su još prethodili njegovi pogledi na religiju i molitvu kao na teret lažnih dužnosti, čitanje autora koji iznose da su religijske ideje čiste iluzije te njegov intelektualni pesimizam (smatrao je svemir „žaljenja vrijednom institucijom [prev. a.]²⁰⁹). Nespretnan je s rukama (nije mogao izrezati papir ravno) pa mu se stvorio dojam da mu se neživa priroda protivi, te iako se nije uspoređivao s drugima (nije ih ni bilo u njegovu životu) zbog toga je imao sliku svijeta u kojem je suprotno od onoga kako on želi. Također, otac mu je u svijest ugradio sliku kako je život odraslih samo posao. Kaže da misli da čak i u ranoj dobi, nečije mišljenje ne ovisi samo o situaciji u kojoj se osoba nalazi, „dječak može vidjeti pustinju posvuda oko sebe, i ako sjedi u oazi.²¹⁰ Jedan od najubitačnijih osjećaja koje je doživio u životu, osjetio je kada mu je od nadređenih zabranjeno da uruči milostinju na školskim vratima. Tada je, „nekoliko godina prije čitanja Lukrecija doživio težinu njegova argumenta (i sigurno je najjači od svih) za ateizam: Da je Bog stvorio svijet, to ne bi bio svijet tako krhak i neispravan kakav je. [prev. a.]²¹¹

²⁰³ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 33.

²⁰⁴ Isto, 39.

²⁰⁵ Isto, 40.

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ Isto, 67.

²⁰⁸ Isto, 68.

²⁰⁹ Isto, 71.

²¹⁰ Isto, 73.

²¹¹ Isto, 74.

Jednog dana, netko je ostavio u učionici književni časopis. Oko mu je „palo na naslov i sliku, bez pažnje, ništa očekujući. Sljedećeg trenutka, kako pjesnik kaže, nebo se preokrenulo. Pročitao je riječi Siegfried i sumrak bogova“. Taj naslov ilustriranog i prevedenog Wagnerova uratka odveo ga je na sjever, u viziju nepreglednih prostranstava iznad Atlantika. Odmah je znao da Siegfried pripada istom svijetu kao i Balder: „s tim poniranjem natrag u vlastitu prošlost izdiglo se odjednom, [...] moje sjećanje na radost, znanje koje sam nekoć imao a manjkalo mi je godinama, da sam se napokon vratio iz progonstva i pustinje u svoju zemlju; i udaljenost sumraka bogova i udaljenost moje prošle radosti, oboje nedostižno, teče zajedno u jedan, neizdrživ osjećaj čežnje i gubitka, koji je odjednom postao jedno s gubitkom cijelog iskustva, koje, dok upravo vrtim pogled po prašnjavoj učionici poput čovjeka koji se oporavlja od nesvjestice, već je nestao, nestao je upravo u trenutku u kojem sam mogao reći da jest. I odjednom sam znao da je 'imati ga opet' najviši i jedini važni objekt čežnje.“²¹² Kada je zatim prvi put čuo Wagnerovu glazbu „nije to bio novi užitak već nova vrsta užitka, ako je zapravo 'užitak' prava riječ, prije nevolja, ekstaza, zapanjenost, 'sukob dojmova bez imena'. [prev. a.]“²¹³

Kaže: „Prvo, sve ćete krivo shvatiti ukoliko ne shvatite da su mi se, u to vrijeme, Asgard i valkire činili toliko nemjerljivo važnije od bilo čega drugog što sam doživio [...] Što je još šokantnije, činili su mi se mnogo važniji od mojih postojano rastućih sumnji o kršćanstvu. To je mogla biti -dijelom, bez sumnje, je i bila -kazna oslijepljenosti; ali ipak to možda nije sve. Ako se sjevernost (Northernness) činila veća od moje religije, to je bilo dijelom jer je moj stav prema tome sadržavao elemente koje je moja religija trebala imati a nije imala. Sama po sebi nije bila religija, jer nije sadržavala ni traga vjerovanja niti je nametala dužnosti. Ipak osim ako sam jako u krivu u njoj je bilo nešto poput obožavanja (divljenja), nekakav oblik mirnog nezainteresiranog prepuštanja sebe objektu koji je to sa sigurnošću tražio jednostavno time što je bio objekt koji je bio. U molitveniku nas se učilo da 'zahvaljujemo Bogu ne velikoj slavi njegovoj', kao da mu dugujemo za to što On nužno jest više nego za ikakvu posebnu korist koju nam dodijeli; i mi to itekako činimo i poznavati Boga znači znati to. Ali ja sam bio daleko od ikakvog takvog iskustva; mnogo bliže sam došao tom osjećaju prema nordijskim bogovima u koje nisam vjerovao, nego što sam to ikada osjetio prema istinitom Bogu dok sam vjerovao. Katkad mogu gotovo pomisliti da sam poslan natrag lažnim bogovima kako bih stekao kapacitet za klanjanje za dan kada će me istiniti Bog ponovno pozvati k sebi. Nije da nisam mogao to naučiti prije i na sigurniji način, na načine koje nikada neću znati, bez apostazije, ali te božanske

²¹² C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 83-84.

²¹³ Isto, 86.

kazne su također milosti, i osobito dobro proizašlo je iz osobitog zla, i kazna sljepoće učinjena ljekovitom. Drugo, ova imaginativna renesansa je gotovo odjednom proizvela u meni novu zahvalnost za vanjsku prirodu. [prev. a.]²¹⁴ Znao je oko sebe tražiti dijelove krajolika koji će ga podsjetiti na one iz knjiga. „Uskoro je priroda prestala biti samo podsjetnik na knjige, postala je sredstvo prave radosti. Ne kažem da je prestala biti podsjetnik. Sva radost podsjeća. Nikada nije posjedovanje, uvijek je čežnja za nečim davnim ili dalekim ili nešto što se još 'ima dogoditi'. [prev. a.]²¹⁵ Kaže za sebe da je dosegao onu razinu ljubavi za prirodu koja bi čovjeka potakla da postane botaničar ili ornitolog. Treće, prešao je sa Wagnera na nordijsku mitologiju. Kaže: „Iz tih knjiga sam opetovano dobivao ubode radosti [prev. a.]²¹⁶ („radost je drugačija ne samo od užitka općenito već i od estetskog užitka. Mora imati ubod, bol, neutješnu čežnju. [prev. a.]²¹⁷). No neprimjetno, ti 'ubodi' postajali svi sve rjeđi. I još, promjena koja se u njemu dogodila prvog trenutka u Chartresu učinila je njegov nutarnji život toliko drukčijim od vanjskog, da mu se čini kao da bi sada trebao prepričati dvije priče. Znao je u sebi čeznuti za radošću, a u vanjskom svijetu mu je sve bilo veselo, ili da mu je život na vani bio očajan, dok se unutar njega odvijala preplavljenost uzbuđenjem. U imaginativni život stavlja samo ono što je vezano za radost, uključujući njegovo čitanje i fantaziranje.

Nakon Chartresa, 1913., dobio je stipendiju za ulazak na Wyvern College. Tamo se nije baš dobro proveo. Jedna grupa starijih (otprilike devetnaestogodišnjaci) je bila iznad svih i svi su željeli biti poput njih (posebno trinaestogodišnjaci koji su tek došli). To što su stariji, što su glavni, toj starijoj grupi je omogućavalo da se izivljavaju nad mlađim došljacima koji se još trebaju popeti u hijerarhiji. U Wyvernu se događalo mnogo iskorištavanja, ulizivanja, glume, izrugivanja. Sve se vrtjelo oko borbe za status. Teme o kojima se razgovaralo i koje su svima trebale biti bitne (na silu su se mnogi trudili da tako i izgleda) Lewisa nisu zanimale i bila mu je muka praviti se da je zainteresiran. To stalno pretvaranje da ga zanima ono što mu je nevjerojatno dosadno, kroz to vrijeme ga je izmorilo i istrošilo, vjeruje više od ičega drugoga. U knjižnici Wyverna naišao je na keltsku i grčku mitologiju u kojima je također uživao, ali nordijska mu je i dalje ostala najdraža. U to vrijeme živio je „kao mnogi ateisti ili antiteisti, u vrtlogu kontradikcija. [prev. a.]²¹⁸ Nije vjerovao u postojanje Boga ali je uz to bio ljut na njega jer ne postoji, a ujedno i jer je stvorio svijet (vjerojatno iz istog razloga kojeg navodi Loki, lik u njegovom prvom književnom djelu *Loki Bound*, optužujući oca Odina da je nanio stvorenjima

²¹⁴ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 87-88.

²¹⁵ Isto, 88-89.

²¹⁶ Isto, 89.

²¹⁷ Isto, 82.

²¹⁸ Isto, 133.

teret postojanja bez njihova pristanka). Ali ipak je sam zaključio da je „pesimizam, ili kukavičluk, koji bi više volio samo nepostojanje nego čak i najmanju ne-sreću, bio samo generalizacija svih njegovih malodušnih preferencija. [prev. a.]“²¹⁹ Sam horor nepostojanja gotovo je cijelog života bio nesposoban osjetiti, prvi put je taj osjećaj imao 1947. ali tada je već dugo prošlo od njegova ponovnog obraćenja pa je znao „što život stvarno jest i što bi sve izgubio propuštajući ga. [prev. a.]“²²⁰

U slijedećem poglavlju piše: „Čitajući što sam upravo napisao o Wyvernu, uhvatim se kako uzvikujem: 'Laži, laži! To je zapravo bilo razdoblje ekstaze. Sastojalo se uglavnom od trenutaka u kojima budete presretni da progovorite, u kojima ti bogovi i heroji banče u glavi, [...] dok ponekad ne osjetiš da bi te mogli slomiti čistim svojim bogatstvom. [...] I sam svijet -da li sam uopće mogao biti nesretan, živeći u raj? [...] Puki mirisi bili su dovoljni da učine čovjeka opijenim -pokošena trava, mahovina poprskana rosom, slatki grašak, jesenske šume, gorenje drva, slana voda. [...] Bio sam bolestan od čežnje; ona bolest bolja od zdravlja. Sve ovo je istina, ali ne čini drugu verziju lažnom. Pričam priču o dva života. Nisu imali ništa jedan s drugim: ulje i ocat, rijeka koja teče pored kanala, Jekyll i Hyde. Usredotoči se na jedno ili drugo, i oboje tvrde da su jedina istina. Kada se prisjetim svog izvanjskog života jasno vidim da je ovaj drugi sačinjen samo od trenutačnih bljeskova, sekundi zlata raštrkanih u mjesecima troske, gdje je svaki odmah progutan u stari, poznati, užasni, beznadni umor. Kada se sjetim svog nutarnjeg života vidim da je sve spomenuto u zadnja dva poglavlja (o poteškoćama života u Wyvernu) bilo samo grubi zastor koji u bilo kojem trenutku može biti povučen u stranu da otkrije sva nebesa koja sam tada poznavao. [prev. a.]“²²¹

Pri kraju njegovog vremena u Wyvernu, Lewis je dobio poziv od jednog dječaka koji je živio u blizini njegova doma i koji se s njim i bratom pokušao družiti dok su bili mlađi, ali oni su ga ignorirali. Taj dječak ga je pozvao da ga posjeti u bolnicu jer se razbolio. Kada je Lewis došao, pored njega je vidio knjigu nordijske mitologije. Počeli su pričati i, kaže Lewis: „otkrili smo u bujici pitanja da volimo ne samo istu stvar, već iste njene dijelove i na isti način; da smo oboje znali za ubode radosti i da je, za obojicu, strijela bila ispaljena sa sjevera. [prev. a.]“²²² Dogodilo se da su postali najbolji prijatelji.

²¹⁹ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 135.

²²⁰ Isto.

²²¹ Isto, 137-138.

²²² Isto, 151.

Lewis je primio potvrdu i pričest bez trunaka vjere jer nije ocu želio otkriti da ne vjeruje znajući gdje bi ga to odvelo; do beskrajnih uvjeravanja njegova oca koji se ne bi trudio niti razumjeti svoga sina. Pisac Johnson napisao je da „gdje nema hrabrosti, druge vrline mogu opstati samo slučajno. [prev. a.]²²³ a Lewisa je, kako sam kaže, vlastiti kukavičluk doveo do hipokrizije, a hipokrizija do blasfemije. Istina da još nije razumio samu narav stvari, ali znao je da je lagao. Već je napomenuo da je Valhallu i valkire neprimjetno počeo promatrati kao učenjak. Postepeno je shvaćao da se udaljava od one početne radosti koju je imao dok je čitao nordijsku mitologiju. Sve je više znao i sve manje uživao. Kaže: „Probudio sam se iz gradnje hrama i doznao da je Bog odletio. [prev. a.]²²⁴ Postao je odlučan u tome da vrati to uzbuđenje, a zatim je postao uvjeren da se to neće dogoditi. Prisjetio se trenutka kada je osjetio radost, bilo je to dok je hodao brežuljkom, ujutro, za vrijeme magle. Knjige kojima se radovao stigle su od njegova oca kao Božićni dar. Kaže: „misao na čitanje preda mnom, pomiješano sa hladnoćom i samoćom padine, kapljice vlage na svakoj grani, i udaljeni žamor skrivenog grada, proizveli su čežnju (ali i uživanje) koja je potekla iz uma i činilo se da je uključivala čitavo tijelo. Sada se sjećam tog hoda. Činilo mi se kao da sam tada okusio nebo. Da se barem taj trenutak može vratiti! Ali ono što nikako nisam shvaćao je da se vratio -sjećanje na tu šetnju je zasebno novo iskustvo iste vrste. Istina, bilo je to čežnja, ne posjedovanje. Ali ono što sam onda bio osjetio za vrijeme šetnje je također bila čežnja, i posjedovanje u mjeri u kojoj je ta vrsta želje po sebi poželjna je najpotpunije posjedovanje koje možemo upoznati na zemlji; [...] sama narav radosti pravi besmislenim naše zajedničko razlikovanje između imati i željeti. Ovdje, imati je željeti i željeti je imati. Tako je svaki trenutak u kojem sam želio ponovno biti uboden, i sam bio takav ubod. [prev. a.]²²⁵ Govori: „Ne mislim da je sličnost između kršćanskih i samo maštovitih iskustava slučajna. Mislim da su sve stvari, na svoj način, odsjaj nebeske istine, ni mašta ne manje od toga. [prev. a.]²²⁶ Njegova imaginacija nije u sebi imala vjerovanje ili etiku, i nije zbog nje postajao mudriji ili bolji. Ali dodaje da je i dalje preslikavala realni svijet na neki način. Ako išta, i u imaginaciji se mogu učiniti iste pogreške kao u realnom svijetu. Kaže da ga je isti razlog koji ga je, zbog vlastitih očekivanja, odvuкао od molitve (traženje određenih misaonih stanja), sada odvuкао i u njegovom svijetu mašte. Počeo se žaliti da su mu uzbuđenja sve rjeđa. I tu je bila pogreška. Usmjerio se na pogrešno: „Kada su sva vaša pozornost i čežnja fiksirani na nešto drugo -bila to udaljena planina, ili prošlost, ili bogovi Asgarda -javlja se

²²³ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 187.

²²⁴ Isto, 192.

²²⁵ Isto, 192-193.

²²⁶ Isto, 193-194.

'uzbuđenje'. To je nusprodukt. Samo njegovo postojanje pretpostavlja da čeznete ne za tim već nečim drugim i izvan toga. Ako bi ikojom izopačenom askezom ili korištenjem ikoje droge uzbuđenje moglo biti proizvedeno iznutra, odmah bi se vidjelo da nema vrijednost. Jer ako uzmete objekt, što će, nakon svega, ostati? -vrtlog slika, lepršava senzacija u dijafragmi, trenutna apstrakcija. I tko bi to mogao željeti? Ovo je, po meni, prva i smrtonosna pogreška, koja se pojavljuje na svakom nivou života i na svakom je jednako smrtonosna, pretvarati religiju u samomilujuću luksuz i ljubav u autoerotizam. A druga greška je, kada pogrešno postavite stanje uma za cilj, pokušati ga proizvesti. Kako je sjevernost blijedila, trebao sam zaključiti da je Objekt, Željeni, bio negdje dalje, više vanjski, manje subjektivan, čak i od tako razmjerno javne i vanjske stvari kao što je sustav mitologije -u stvari je samo sjao kroz taj sistem. [prev. a.]²²⁷

Lewis se, dok je još bio dječaćić, više trudio izbjeći bol nego pronaći sreću, a i bio je ljut jer je stvoren bez da je pristao na to. Privlačio ga je materijalistički pogled na svijet jer u njemu nema mogućnosti da nešto loše traje beskonačno jer sa smrću sve završi. Čak i ako bi mu i u ograničenom svijetu bilo katastrofalno, samoubojstvo je vidio kao mogućnost. Stvar kod kršćanskog svemira je ta da, kako kaže: „nije imao vrata na kojima piše Exit (Izlaz). [prev. a.]²²⁸ Također, kršćanstvo mu ni izvana nije bilo privlačno, od glazbe, do arhitekture. Ali, ono što je bilo najvažnije je njegova „duboko ukorijenjena mržnja prema autoritetu, monstruozi individualizam, bezakonje. [prev. a.]²²⁹ Ako je išta mrzio, mrzio je riječ interference (smetnje, miješanje). Kaže: „Kršćanstvo je u centar stavilo ono što mi se tada činilo kao transcendentalni ometač. Nije bilo područja u najdubljem dijelu duše (ne, tamo najmanje od svega) koje netko može ograditi bodljikavom žicom i čuvati uz obavijest 'Zabranjen ulaz'. Upravo sam to želio; neki prostor, koliko god malen, iz kojeg mogu reći svim drugim bićima, 'Ovo je moja, i samo moja stvar.' [prev. a.]²³⁰

Materijalistički koncept ne bi mu toliko bio prihvatljiv da se nije uskladio s onim što je Lewis osobno želio. Ali cijena koju je morao platiti bila je ta da je, kako je po tom pogledu na svijet sve sačinjeno samo od atoma i nema dublju svrhu, ljepotu koju je vidio i sve što je cijenio trebao pripisati čistoj fatamorgani. Lewisova pozicija tada je bila: interes samo za bogove i heroje, vjerovanje samo u atome, evoluciju i vojnu službu. Čitao je Yeatsa, ali on nije bio materijalist nego je vjerovao u bića s one strane i kontakt s njima, vjerovao je u magiju. Poslije

²²⁷ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 194-195.

²²⁸ Isto, 198-199.

²²⁹ Isto, 199.

²³⁰ Isto.

je čitao Maeterlincka koji je pisao o spiritualizmu, teozofiji, panteizmu. Maeterlinck je također vjerovao u neki svijet osim samog materijalnog. To je Lewisa potaklo na razmišljanje da postoji neki svijet izvan ovog, i to onakav kakav nema veze s onim o kojem govori kršćanska teologija. Čim se zapitao, onaj Lewis iz Chartresa se ponovno probudio. I sada, dvije odvojene stvari u njegovom umu su se spojile; čežnja za radošću (ili je možda bolje reći čežnja koja je bila radost), i čežnja za okultnim nadnaravnim. Bilo mu je dodatno privlačno to da je okultno znanje poznato malom broju ljudi, a ostalima skriveno. Magija je put do znanja i ne može se povezati ni sa kršćanstvom ni sa materijalizmom. Ona je odgovarala njegovoj buntovnoj strani. Govori: „već ste u ovoj priči vidjeli svijet i tijelo, sada stiže đavao. [prev. a.]“²³¹ Kaže da bi, da je netko tada u njegovom susjedstvu bio upleten u bavljenje magijom, a te osobe imaju nos za nanjušiti nove sljedbenike, možda bi postao sotonist ili manijak. Ali spasili su ga neznanje i nesposobnost (nije ga imao tko poučiti magiji), i kukavičluk, a najviše od svega to što mu je bila poznata narav radosti. Kako je vrijeme prolazilo, shvaćao je, da je ta želja da razdere zavjesu i dođe do neke tajne, bila različita od čežnje koja se zvala radost. Rekao je: „Ono što volim kod iskustva je da je ono tako iskreno. Koliko god krivih skretanja učinili, ako držite oči otvorenima neće biti dopušteno da odete mnogo daleko prije nego se pojavi znak upozorenja. Vi možete zavarati sami sebe, ali iskustvo ne pokušava zavarati vas. Svemir odzvanja istinom gdje god ju pošteno ispitajte. [prev. a.]“²³² Sada je u njemu motivirana želja za ispravnošću materijalizma zbog strahova iz djetinjstva koji su odjednom probuđeni, a ujedno mu je sve manje uvjerenje da je to istina. Odlučio je prihvatiti ono što mu je odgovaralo i od materijalizma i spiritualne filozofije. Poslije je na Oxfordu upoznao magove, spritualiste, ali prepoznao je napasti koje su mu dolazile i znao je da u tome nema radosti. Znao je da mu svijet i đavao ne mogu dati što traži. Kaže da se svijet nikada nije ni pretvarao da mu to može pružiti.

I onda se dogodio susret s preobilnom milošću. Čitao je knjigu George Mcdonald-a imena 'Phantastes, a faerie Romance'. U toj knjizi se susreo sa svime što je već vidio kod pisaca koje je čitao do sada, osim s nečim čemu tada nije znao dati ime; to je bila svetost. Dok je čitao tu knjigu, po prvi put je doživio da je pjesma sirena zvučala poput njegove majke, ili njegove medicinske sestre. Kao da je glas koji ga je zvao s kraja svijeta sada bio uz njega. Kaže: „Ako mi je prije izmicao svojom udaljenošću, sada mi je izmicao svojom neposrednom blizinom - nešto preblizu da bi se vidjelo, previše obično da bi se shvatilo, s ove strane znanja. Kao da je uvijek bilo uz mene. [...] Sada sam, po prvi put, osjetio da je bilo van mog dohvata ne zbog

²³¹ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 204.

²³² Isto, 205.

nečega što nisam mogao učiniti, već zbog onoga što nisam mogao prestati činiti. [...] U ovom novom području sva zbunjenost koja je do sada komplicirala moju potragu za radošću bila je svladana. [...] Nikada do sada vjetar radosti mi nije puhao kroz priču a da je bio manje odvojen od same priče. [...] Kada su se pojavljivali veliki trenutci, nisam napuštao šume i vikendice o kojima sam čitao kako bi potražio neku bestjelesnu svjetlost koja svijetli iznad njih, već sam postepeno [...] pronašao svjetlo koje osvjetljava te šume i vikendice, pa moju prošlost, pa mirnu sobu u kojoj sam sjedio. [prev. a.]²³³ Sada je uvidio da su njegove prijašnje erotske (do kojih je nakon nekog vremena čitanja mitologija došao) i magične perverzije radosti bile bezvrijedne. Rekao je: „Čak i kada su mi pravi oblaci i stabla bili objekt vizije, oni su to bili samo podsjećajući me na drugi svijet; i nisam se volio vraćati u naš. Ali sada sam vidio svjetlu sjenu (bright shadow) kako izlazi iz knjige u stvarni svijet i tamo ostaje, preobražavajući sve obične stvari a uz to sama ostajući nepromijenjena. Ili, točnije, vidio sam obične stvari odvučene u svjetlu sjenu. [...] Te noći moja imaginacija bila je, u nekom smislu, krštena; ostatku mene, što i nije neprirodno, trebalo je duže za to. [prev. a.]²³⁴

Nakon nekog vremena Lewis je išao na prijemne testove za Oxford, a zatim u vojsku. Kada se razbolio u rovu dok je bio u Francuskoj, odveden je u bolnicu na tri tjedna. Tamo je počeo čitati Chestertona. Dojmio ga se zbog njegova humora, ali i dobrote (na način da je sve ostalo na dojmu, nije i sam poželio biti dobar). U bataljonu je upoznao Johnsona, koji je bio na putu prema teizmu i razgovarali su o takvim temama kada god nisu bili na crti bojišnice. Ali, ono što je najviše zaokupilo Lewisa bilo je to da je Johnson bio čovjek savjesti. Do tada nije upoznao gotovo nikoga tako mladog a da je toliko važnosti pridavao određenim principima, i to ih je uzimao zdravo za gotovo. Nekada poslije je bio ranjen, i niti je strahovao niti je bio hrabar; kako nije mogao disati pomislio je da će umrijeti i doživio je to bez emocija. Na Oxfordu se povezo s nekoliko studenata koji su imali dobar utjecaj na njega. Nakon nekog vremena odlučio je da „nema više Avalona, nema više Hesperida [prev. a.]²³⁵, jer već je prije shvatio da su ga krajolici zaokupljali zbog nekog prekrivenog razloga koji mu se otkrio tek nakon što je polagano prešao na djela u kojima se nalaze nimfe i drugi ženski likovi koji su ga zaokupljali, i tada shvatio da se iza svega krila njegova erotska žudnja, njegovo traženje užitka a ne same radosti. Poslije te faze, kako je već spomenuo, bila je faza magije, te je sada odlučno odbio više čitati ono što bi ga vodilo u smjeru erotizma ili magije. Čitajući Bergsona pronašao je pobijanje Schopenhauerove ideje da je svemir mogao ne postojati. Tada je božanski atribut nužnog

²³³ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 208-209.

²³⁴ Isto, 209.

²³⁵ Isto, 237.

postojanja pripisao svemiru, a ne Bogu, ali sama činjenica da ga je pripisao ičemu bila je veliki korak za njega. „Kada netko jednom odbaci apsurdnu misao da je stvarnost proizvoljna alternativa 'ničemu', prestane biti pesimist (ili čak i optimist). Nema smisla kriviti ili hvaliti Cjelinu, niti, čak, govoriti išta o njoj. [prev. a.]“²³⁶ Lewis smatra da sada treba jednostavno potpuno prihvatiti svemir. Prešao je na neki oblik stoičkog monizma i dobio je mir. Sve ovo proizašlo je od njegova prihvaćanja jednog božanskog atributa kojeg je čak krivo pripisao svemiru. Tada je radost počeo nazivati 'estetsko iskustvo' i cijenio je vrijednost tog iskustva, ali pojavljivalo se rijetko i nije mu bilo od velikog značaja. Na početku je bio sretan, ali ubrzo je sreća nestala i postao je anksiozan. Počela je umirati njegova generacija povratnika iz vojske. Nova lica dolazila su na Oxford. Dva Lewisova najbolja prijatelja, na njegovo veliko razočarenje, postala su sljedbenici antropozofije. Za njega nije bilo opasnosti da ode tim smjerom jer se nije slagao s Steinerovim doktrinama. S jednim od prijatelja vodio je dugogodišnje rasprave o toj temi, bilo pisano bilo licem u lice. Prijatelj ga nije uvjerio da prihvati antropozofiju ali je uništio dva kriva stava koja je Lewis prije imao. Prvi pogrešni stav je prihvaćanje svega što je novo i u trendu među intelektualcima bez dovođenja u pitanje razloga zbog kojih bi se staro zapustilo. Nije se pitao da li je u pitanju neistinitost starog ili je napušteno bez posebnog razloga. Drugo, prijatelj ga je uvjerio da su oni obojica do sada bili nekonzistentni u stavovima jer su se smatrali realistima a zdravo za gotovo prihvaćali određene fenomene svijesti koji su u skladu s teizmom i idealizmom; apstraktnim mislima pripisivali su nepobitnu istinitost, ispravnost njihovim moralnim prosuđivanjima i vrijednost estetskim iskustvima. Ako je u pitanju subjektivnost, te tvrdnje trebaju se napustiti, a ako se zadržimo na svijetu osjetila onda treba „prihvatiti biheviorističku teoriju logike, etike i estetike. [prev. a.]“²³⁷ Ali, biheviorizam mu je bio ne-vjerojatan i nepoželjan. Došao je do uvjerenja da napusti realizam kojeg je branio od kada se upoznao s filozofijom. Dijelom je bio realist jer je volio plivati 'protiv struje' dok su na Oxfordu tada u većini bili idealisti, a drugi razlog je taj što mu je realizam osobno prijao jer je prirodu volio promatrati kao nešto zasebno i neovisno. Osim prihvaćanja ne-vjerojatne opcije, ostao mu je idealizam. U to vrijeme uopće nije uviđao koliko je idealizam sličan teizmu. Ali, tada je bilo mnogo „prekrivača, izolatora, osigurača koji su omogućavali nekome da dobije sve ugodnosti teizma, bez da vjeruje u Boga. [prev. a.]“²³⁸ Apsolutno se smatralo neosobnim. Rekao je: „Ovo je bila religija koja ništa nije koštala. Mogli smo pričati religiozno o Apsolutnome; ali nije bilo opasnosti da išta učini s nama. [...] Ova kvazi-religija

²³⁶ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 238.

²³⁷ Isto, 242.

²³⁸ Isto, 243.

je bila u cijelosti jednosmjerna ulica; samo eros koji se uzdizao gore, ali bez agapea koji je prostreljivao dole. Nije bilo ničega za bojati se; i još bolje, ništa što se trebalo slušati. [prev. a.]²³⁹ O Apsolutnomu, kojeg je ipak smatrao postojećim, kaže: „transcendira sve konačnosti, skrivena slava koja je jedino savršenstvo koje postoji. U stvari, imalo je mnogo kvaliteta samog neba. Ali bilo je to nebo u koje nitko od nas nije mogao ući. Jer mi smo pojave. A biti 'tamo' znači, po definiciji, ne biti mi. Svi koji prihvate ovakvu filozofiju žive, poput Danteovih kreposnih pogana, 'u čežnji bez nade'.“ Od idealista je Lewis naučio maksimu koje se i danas drži: „Važnije je da nebo postoji nego da itko od nas u njega stigne. [prev. a.]“²⁴⁰

Kada se Lewis vratio na četvrtu godinu studija u Oxfordu, prijatelji se s jednim kršćaninom. Sada govori o tome kako se čudi sebi kako prije nije primijetio razliku religioznih i nereligioznih pisaca. Prvi su ostavili jači utisak na njega, drugima je nešto uvijek nedostajalo, „svi su bili zabavni; ali teško više od toga. Činilo se kao da nema dubine kod njih. Bili su prejednostavni. Grubost i gustoća života se nisu pojavile u njihovim knjigama. [prev. a.]“²⁴¹ Rekao je: „Jedini ne-kršćani za koje mi se činilo da išta znaju bili su romantičari; a dobar broj njih je zapravo bio opasno obojan nečim poput religije, čak ponekad i kršćanstvom. [prev. a.]“²⁴² Činilo bi se da će Lewisa ta spoznaja dovesti do toga da se zapita da li je kršćanstvo možda ipak u pravu, ali ne; on je to riješio stavom da je onima koji nemaju filozofske umove kršćanstvo prenijelo onoliko istine (gdje se pod istinom misli na apsolutni idealizam) koliko su sposobni primiti, i da ih je to stavljalo iznad nereligioznih. Još dok je bio maleni dječak, upozoren je da nikada ne vjeruje papistima i filolozima, a kada je stigao na English Faculty upoznao je J. R. R. Tolkiena koji je bio oboje i on mu je razbio te predrasude. Iz Alexanderove knjige 'Space, Time and Diety' naučio je razlikovati npr. „da kada vidite stol vi 'uživite' u činu gledanja i 'kontemplirate' stol. Poslije, ako uzmete na primjer optiku i misao o samom gledanju, vi ćete kontemplirati gledanje a uživati u misli [...] psiholog, ako vas smatra slučajem melankolije, će kontemplirati vašu tugu i uživati u psihologiji. [prev. a.]“²⁴³ Ono što je dodatno iz toga zaključio bilo je za njega jako teško, a činilo mu se da je isto tako i s emocijama; za ljubav, mržnju strah, nadu, čežnju je bila bitna koncentriranost na objekt. Zaključio je da, kada se prestane koncentrirati na objekt ljubavi, prestaje voljeti, kada se prestane koncentrirati na objekt straha, prestaje strahovati... Dalje, ako se skoncentrira na svoju ljubav ili strah, nije više skoncentriran na objekt ljubavi ili straha. „Drugim riječima, uživanje i kontemplacija naših

²³⁹ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 244.

²⁴⁰ Isto, 245.

²⁴¹ Isto, 249.

²⁴² Isto, 250.

²⁴³ Isto, 253.

unutarnjih aktivnosti su neusklađeni. Ne možeš se nadati i u isto vrijeme misliti o nadanju. [prev. a.]²⁴⁴ I u životu vidimo da je to istina. Uzmimo na primjer ljutnju, ako se s objekta ljutnje (uvrede) prebacimo na ljutnju, tako ćemo ju svladati. Isto je s užitkom, prestajemo uživati kada počnemo razmatrati uživanje samo. Ono što introspekcijom pronalazimo ne možemo nazvati ništa, ipak njome nalazimo mentalne slike i fizičke senzacije. Ali, jako pogrešno je zamijeniti nusproizvod sa samom aktivnošću (to činimo ako npr. misli smatramo samo neizgovorenim riječima). Ne želi se reći da su ljubav, ljutnja, strah bili nesvjesni pa su postali osviješteni; mi svjesno ljubimo, ljutimo se,... „Umjesto dvostruke podjele na svjesno i nesvjesno, trebamo trostruku: nesvjesno, uživano, i kontemplirano. [prev. a.]²⁴⁵ Sada je shvatio da je cijeli život, tražeći radost, zapravo kontemplirao uživano. Sve što je tako mogao pronaći bilo je „ili slika (Asgard, [...]) ili drhtanje u dijafragmi. [prev. a.]²⁴⁶ Sada zna da su to bili „samo mentalni tragovi koji su ostali nakon prolaska radosti -ne val već njegov otisak na pijesku. [prev. a.]²⁴⁷ To su bili samo podsjetnici. „Nije bilo sumnje da je radost bila čežnja (i, utoliko što je istovremeno bila dobra, bila je također i oblik ljubavi). Ali čežnja je okrenuta ne prema sebi samoj, već prema objektu. Ne samo to, onda duguje sav svoj karakter svome objektu. [...] Forma željenog je u samoj želji. [...] Objekt čini čežnju grubom ili slatkom, [...], visokom ili niskom. Objekt je taj koji čini čežnju poželjnom ili mrskom. [prev. a.]²⁴⁸ Lewis je shvatio da, niti je želio vrt Hesperida, niti je želio radost. Radost kao nekakav događaj u njegovu umu izgubio je na vrijednosti. Na kraju se pitao da li je radost (koju je nazivao estetskim iskustvom) ono što želi, i pretvarao se da može reći da je. Ali ne, „radost sama neumoljivo je proklamirala, 'Ti želiš – Ja sam što želiš -nešto drugo, izvan, ne ti niti ikoje tvoje stanje.' [prev. a.]²⁴⁹ Još se nije pitao tko je Željeni, samo se pitao o tome što je to. Ali i ovo ga je već dovelo do toga da se divi. Kaže: „Tako sam shvatio da u dubokoj samoći postoji cesta koja vodi izvan sebe, trgovina s nečim što, odbijajući se identificirati s objektom osjetila, ili s ičim za čim imamo biološku ili socijalnu potrebu, ili s ičim zamišljenim, ili ikojim stanjem naših umova, proklamira sebe čisto objektivno. Daleko objektivnije od tijela, jer nije, poput njih, odjeven u osjetila; goli drugi, bez slike (iako ga naša imaginacija pozdravlja s tisućama slika), nepoznat, nedefiniran, željen. [prev. a.]²⁵⁰

²⁴⁴ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 254.

²⁴⁵ Isto, 255.

²⁴⁶ Isto.

²⁴⁷ Isto, 256.

²⁴⁸ Isto.

²⁴⁹ Isto, 257.

²⁵⁰ Isto.

Ono što je bilo jako važno je to da su mu od centrifugalnih, misli sada postale centripetalne. Kako je uz engleski počeo predavati i filozofiju, i želio je sebi razjasniti što kao idealist misli pod pojmom Apsolutno, jer trebao je imati definiran vlastiti stav kako bi mogao kritički sagledavati eseje vlastitih studenata. Kako je Berkeley barem imao nekakav pojam o tome što misli pod pojmom 'Bog' i bio više definiran od Hegela i Bradleya koji su po pitanju Apsolutnog samo mistificirali njegov teistički idealizam, prihvatio je njegov pogled s nekoliko vlastitih dodataka. Kaže: „Razlikovao sam vrlo jasno ovog filozofskog 'Boga' (ili sam samo tako govorio) od 'Boga popularne religija'. Nije bilo, objašnjavao sam, mogućnosti za osoban odnos s njim. Mislio sam da nas je projicirao kao dramaturg svoje likove, i da ga nisam mogao 'upoznati' više nego Hamlet Shakespearea. Nisam ga čak niti zvao 'Bog'; zvao sam ga 'Duh'. Čovjek se bori za ugode koje su mu preostale. [prev. a.]²⁵¹ Zatim je pročitao Chestertonovo djelo 'Vječni čovjek' i cijela priča kršćanstva mu je u tom djelu imala smisla. Onda je, 1926., pričao s najtvrdim ateistom kojeg je poznao i taj čovjek mu je iznio da su dokazi o povijesnosti Evanđelja jako dobri i dodao da izgleda gotovo kao da bi ono o čemu pišu moglo biti i istinito. Taj ateist se, kaže Lewis, vjerojatno poslije oko tog pitanja nije mislio, ali to što je upravo on to rekao je ostavilo dojam na Lewisa (dodaje da bi tek kada bi upoznali tog ateista shvatili zašto). Poslije se dogodilo, kako sam opisuje, da mu se u jednom trenutku ponudio slobodan izbor za vrijeme šetnje, da skine nešto poput oklopa, jastogove ljuske, nečeg što ga stezalo; ili da to odluči zadržati i dalje na sebi. Taj izbor je bio bez emocija, bez čežnji i bez strahova, ali izabrao je da skine oklop, da se otvori. Kao da nije bilo moguće da učini drugačije, a s druge strane mu se činilo da ništa u njegovu životu nije bilo bliže savršeno slobodnom činu od ovoga. Sada kao da su se oni pisci koje je prije čitao udružili i poticali ga u jednom smjeru. Čak je i jedan njegov student imao svoju ulogu u svemu; kada je Lewis filozofiju nazvao predmetom rekao mu je: „Nije bila predmet za Platona, bila je put. [prev. a.]²⁵² Ta rečenica dovela ga je do toga da shvati koliko je on sam neozbiljan. „Dosta je bilo mišljeno, rečeno, doživljeno, maštano. Bilo je vrijeme da se nešto napravi. [prev. a.]²⁵³ Njegov stav tada bio je da je isti Duh projicirao sve duše. Shvatio je da ne bi trebao gledati svoju sreću važnijom od sreće drugoga. Počeo je s praksom da neprestano osvješčuje da je u Duhu. Mora se predati vrlini. Mnoge su opasnosti za mladog ateista koji pokušava sačuvati svoju vjeru. Govori: „Po prvi put sam se preispitao sa ozbiljnom praktičnom svrhom. I ono što sam pronašao me zgrozilo; zoološki vrt požuda, džumbus ambicija, rasadnik strahova, harem umiljatih mržnji. Moje ime

²⁵¹ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 259-260.

²⁵² Isto, 262.

²⁵³ Isto.

bilo je legija. [prev. a.]²⁵⁴ Ne bi prošlo ni sat vremena, a Lewis bi već u mislima ponovno osvijestio 'Duh'. Kaže: „Ali fina, filozofska distinkcija između ovoga i što obični ljudi zovu 'molitva Bogu' lomi se čim ju počnete izvršavati ozbiljno. O idealizmu se može govoriti, može ga se osjetiti; ali ne može ga se živjeti. Postalo je apsurdno misliti o 'Duhu' kao da je neupućen ili pasivan s obzirom na moja pristupanja. Čak i da je moja filozofija istinita, kako može inicijativa biti s moje strane? [prev. a.]²⁵⁵ Njegova usporedba sa Shakespeareom i Hamletom navodi ga na mišljenje da bi Shakespeare trebao potaknuti susret (staviti sebe kao lika u djelo; postoji neka analogija s utjelovljenjem). Ono što je bio samo teorem u filozofiji postalo je uistinu prisutno. Lewis, opisujući svoje stanje, navodi da, kao da se dogodilo nešto, kao da je Bog rekao: „Ja sam Gospodin'; 'Ja sam koji jesam'; 'Ja jesam.' [prev. a.]²⁵⁶

Prisjetimo se, Lewis je uvijek želio svoju dušu za sebe, izbjegavao je patnju više nego je tražio užitak, nije baš volio imati puno obveza, nadnaravno je jedno vrijeme izbjegavao a poslije mu se ono gadilo. Sam svojim razmišljanjem do ovoga se ne bi doveo. Primijetio je da onaj kojeg nije želio upoznati, kojeg se bojao, od njega traži „skok u mrak [prev. a.]²⁵⁷, traži da mu preda cijelog sebe. I, prihvatio je Boga Bogom. Ali, Bog kojem se predao bio je daleko od kršćanskog. Lewis nije znao za utjelovljenje. Nije imao ni primisli o tome da poveže Boga s radošću niti je vjerovao u život vječni, i u takvom stanju je pokušavao biti poslušan Bogu (objavio mu se kao i Židovima na neki način). Kaže da je naučen da „vjeruje da dobrota jest dobrota samo ako je bezinteresna. [prev. a.]²⁵⁸ Slušao je Boga samo zato što je Bog (pogledi na bogove Asgarda i Apsolutno pomogli su mu da izgradi takav stav). Počeo je odlaziti u crkvu ali ne zato jer je postao katolik već zato što je smatrao da treba pokazati neki otvoreni znak da je teist. Iako nije bio antiklerikal bio je anticrkven, nije shvaćao čemu sve to okupljanje. Bilo je vrijeme da se odredi. Nije razmišljao na način da traži koja je religija istinita od svih ostalih koje su krive, već se pitao: „Gdje je religija dosegla svoju istinsku zrelost? [prev. a.]²⁵⁹ Zaključio je da je odgovor ili u hinduizmu ili u kršćanstvu. „Sve ostalo je bilo ili priprema za, ili vulgarizacija od ove dvije. Što god možete naći drugdje, možete naći bolje u jednoj od ove dvije. [prev. a.]²⁶⁰ Hinduizam su isključile dvije stvari; prvo, to što izgleda kao iskombinirana filozofija s poganstvom bez da se oni međusobno dotiču („Brahman meditira u šumi, a, u selu

²⁵⁴ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 263.

²⁵⁵ Isto, 264.

²⁵⁶ Isto.

²⁵⁷ Isto, 265.

²⁵⁸ Isto, 268.

²⁵⁹ Isto, 273.

²⁶⁰ Isto.

nekoliko kilometara dalje, hramska prostitucija, sati, okrutnost, monstroznost [prev. a.]²⁶¹), drugo, nema povijesnu tvrdnju kao što ju ima kršćanstvo. Evandjelja je Lewis vidio kao jedinstvena, i Isusa Krista kao posebnog, kao boga. Ali ako je jedan, onda nije bog, već Bog. Za vrijeme jedne vožnje prihvatio je da je Isus Krist Sin Božji; bilo je to bez emocija, kao da „čovjek, nakon dugog sna, još ležeći nepokretan u krevetu, shvati da je budan. [prev. a.]²⁶² Što se radosti tiče, izgubio je interes za nju od kada je postao kršćaninom. Vjeruje da mu se onaj ubod, kako ga je zvao, vraćao jednako često i jednako oštro kao i u prijašnjim razdobljima života, ali više mu Lewis nije pridavao toliku važnost. „Bilo je vrijedno samo kao pokazivač na nešto drugo i vanjsko. [...] Dok smo izgubljeni u šumi vidjeti znak je velika stvar. [...] Ali kada nađemo put i prolazimo pored znakova na putu svako nekoliko kilometara, nećemo stati i buljiti. Oni će nas ohrabriti i mi ćemo biti zahvalni autoritetu koji ih je postavio. Ali nećemo stati i buljiti, ili ne puno; ne na ovoj stazi, iako su im stupovi od srebra i slova od zlata. 'Biti ćemo u Jeruzalemu.' Nije da se ja, naravno, često ne uhvatim kako sam se zaustavio buljeći u objekte pored ceste, ili čak i one manje važnosti. [prev. a.]²⁶³

2.4.2. Stvoreni svijet i radost

Viktor Emil Frankl rođen je u Beču 1905. godine kao srednje dijete od troje, a umro također u Beču 1997. godine. Vrlo je osebujna i svestrana osoba, „neurolog, psihijatar, utemeljitelj logoterapije i egzistencijalne analize“²⁶⁴, koje su poznatije pod nazivom Treća bečka škola psihoterapije. U životu se pokazao i kao sjajan predavač, znanstvenik te izrazito plodan pisac, a i „u starosti je težio mladenačkim ciljevima i ostvarivao ih.“²⁶⁵. Čak je prošao obuku i postao pilot u kasnijem razdoblju svoga života. Preživio je holokaust (točnije, šou kako ga Židovi nazivaju). O užasu kojeg je preživio govori i činjenica da je logor napustio sa samo 38 kilograma. Od napisane 32 knjige, najpoznatije su „Čovjekovo traganje za smislom“ i „Liječnik i duša“. Ova prva postigla je globalni uspjeh o čemu svjedoči činjenica da je prodana u više od 16 milijuna primjeraka. U njoj govori o vlastitom iskustvu u logorima Drugog svjetskog rata. Djelo Viktora Emila Frankla pod nazivom „Čovjekovo traganje za smislom“ nikoga ne ostavlja ravnodušnim a za poneke čitatelje može biti vrlo potresno. Može se naslutiti misao vodilja cijele knjige već na prvim stranicama, ljude prevoze u koncentracijski logor gdje

²⁶¹ C. S. Lewis, *Surprised by joy*, 274.

²⁶² Isto, 275.

²⁶³ Isto, 276-277.

²⁶⁴ Logoterapija Hrvatska, Viktor Frankl, <https://www.logoterapija.com/viktor-frankl> (21.06.2022.).

²⁶⁵ Isto.

ih se svodi na razinu objekta, postaju doslovno samo broj. Tada počinje njihova borba da ostanu na životu a ubrzo i traganje za razlozima da se nastave boriti.

Ovdje bi se dotakao jednog upečatljivog dijela, divljenja zatvorenika prirodnim ljepotama, opisivanja radosti koju ona u njima izaziva i načina na koji usmjerava osobu Bogu. U logorima je sve bilo puno blata, higijena nije bila ni blizu osnovne razine i užasno je smrdjelo. Kada se čovjek osvrne oko sebe vidi mnogo smrti, bijede, sivila. Čovjek žudi za ljepotom, čezne za nekoliko trenutaka divljenja bilo čemu lijepom, traži razlog malenu radost koja će mu ispuniti dan. Priroda, predivna priroda, Božja objava svijetu, o njemu govori i njemu nas šalje. Priroda nikoga ne ostavlja ravnodušnim a zatvorenike pogotovo, jer njihovo oko se odviklo od pogleda na lijepo: „Kako mu je unutarnji život jačao, tako je logoraš ljepotu umjetnosti i prirode doživljavao kao nikad prije. Katkad bi pod njihovim utjecajem zaboravio svoje užasne okolnosti. Da je netko vidio naša lica kad smo na putu od Auschwitza u jedan bavarski logor ugledali vrhove salzburških planina kako blistaju na zalazećem suncu, kroz male prozore s rešetkama zatvoreničkog vagona, nikad ne bi povjerovao da su to lica ljudi koji su se prestali nadati životu i slobodi. Unatoč toj činjenici – ili možda baš zbog nje – zanosili smo se prirodnim ljepotama koje su nam tako dugo nedostajale.“²⁶⁶.

Drugom prilikom Viktor kaže: „Samo sam sjedio i gledao zelene rascvjetale padine i daleke plave brežuljke bavarskog krajobraza, uokvirene oćicama mreže bodljikave žice. Čeznutljivo sam snatrio i misli su mi lutale prema sjeveru i sjeveroistoku, u smjeru doma, no mogao sam vidjeti samo oblake“²⁶⁷. Smisao života čovjek osim kreativnog rada i prihvaćenjem svog križa može doseći u uživanjem, tako da „osjeti ispunjenje u doživljaju ljepote, umjetnosti ili prirode“²⁶⁸. Nakon oslobođenja napustili su logor: „Došli smo do livada punih cvijeća. Vidjeli smo ih i shvaćali da su ondje, ali ništa nismo osjećali. Prvi trunak radosti javio se tek kad smo ugledali pijetla s repom od šarenog perja. No ostao je samo trunak; još nismo pripadali ovom svijetu.“²⁶⁹. U prirodi je sam Viktor doživio novi početak: „Jednog dana, nedugo nakon oslobođenja, hodao sam kilometrima i kilometrima uz procvjetale livade prema trgovištu nedaleko od logora. Ševe su se izdizale prema nebu i čula se njihova vesela pjesma. Nikoga nije bilo kilometrima uokolo; samo prostranstvo polja, nebo i veselo klicanje ševa te sloboda prostora. Stao sam, pogledao oko sebe prema nebu – i onda sam se spustio na koljena. ... 'Zazvao sam Gospodina iz svog skućenog zatvora i On mi je odgovorio u slobodi prostora.'

²⁶⁶ Viktor Emil Frankl, *Čovjekovo traganje za smislom*, Planetopija, Zagreb, 2010., 47.

²⁶⁷ Isto, 56.

²⁶⁸ Isto, 68.

²⁶⁹ Isto, 84-85.

Koliko sam ondje klečao i ponavljao tu rečenicu više se ne sjećam. No znam da je tog dana, tog sata počeo moj novi život. Napredovao sam korak po korak dok nisam ponovno postao ljudsko biće.²⁷⁰ Priroda otkriva Boga na čudesne načine.

2.4.3. Sveci o istinskoj radosti

Što bi za svetog Franju Asiškog bila savršena radost? Jednog je tmurnog, hladnog, kišovito dana u prosincu 1221. hodao s bratom Leonom po cesti punoj blata i snijega. Tada mu je krenuo objašnjavati što je to savršena radost. Prvo mu je želio isključiti pogrešne slike o savršenoj radosti. Rekao mu je da „kad bi Bog dao da manja braća budu uzori svetosti i na duhovnu izgradnju cijelom svijetu“²⁷¹ to ne bi bilo to; zatim mu je rekao da „kad bi braća vraćala slijepcima vid, ozdravljala uzete, istjerivala đavle, vraćala gluhima sluh, hromima hod, nijemima glas, te kad bi uskrisivala i mrtve koji su već četiri dana ležali u grobu“²⁷², ni to ne bi bila savršena radost. Poslije toga dodaje da „kad bi manja braća govorila svim jezicima i posjedovala veliko znanje, te kad bi mogli prorokovati i očitovati ne samo buduće događaje nego također i tajne savjesti i duše“²⁷³, savršena radost ni to ne bi bila. Sveti Franjo je nastavio, i rekao mu da kada bi oni i njihova braća pričali anđeoskim jezikom, otkrili zemljina bogatstva i poznavali sve o svim bićima, ipak, ni to nije savršena radost. Ni tada nije stao, kaže da kada bi tako dobre propovijedi imali da se svi nevjernici obrate, ni to ne bi bila ta, savršena radost. Leon ga je zatim pitao što je to savršena radost. Odgovorio mu je da, kada bi njih dvoje, nakon što bi stigli na svoje odredište mokri, blatnjavi, promrzli i gladni, pokucali na vrata samostana, a vratar ih, nakon što bi mu rekli da su njegova braća, otjerao ne vjerujući im i usput ih grdeći da su varalice i kradljivci od sirotinje; to sve strpljivo i ponizno podnijeli, i mislili da su njegove riječi rečene jer ih on dobro poznaje i jer mu je Bog dao da im to kaže, to je savršena radost. Kada bi se ponovno vratili kucati na vrata, a vratar ih ponovno otjerao psujući ih, a oni to smatrali velikom srećom, to bi bila savršena radost. Kada bi, nakon što od hladnoće promrzli i još više gladni, treći put pokucali istom vrataru, a on ih još više ljut nazvao razbojnicima i besposličarima, bacio na zemlju i izudarao štapom, sve, strpljivo i u ljubavi, misleći na Kristove muke podnijeli, to bi bila savršena radost. Sveti Franjo zatim mu je rekao da je najveća milost koju Krist daruje prijateljima ta da mogu podnositi pogrđivanja i neugodnosti iz ljubavi prema

²⁷⁰ Viktor Emil Frankl, *Čovjekovo traganje za smislom*, 86.

²⁷¹ Potpuna radost (25. 04. 2020.) <https://www.franjevci-split.hr/5-potpuna-radost/> (21. 06. 2023.)

²⁷² Isto.

²⁷³ Isto.

njemu. Dodaje na kraju: „Mi se ne smijemo ovim darovima ponositi, jer nisu naši, nego dolaze od Boga. Zato govori Apostol: ‘Što imaš, a da nisi primio? A ako si primio, zašto se time hvališ, kao da je tvoje?’ Mi se možemo hvaliti samo križem nevolja i patnja, kao što kaže Apostol: ‘Neću se hvaliti ničim, osim križem našega Gospodina Isusa Krista.’”²⁷⁴

Sveti Filip Neri primjer je dobroćudnog, veselog sveca velika srca. Može se reći da je on “prorok radosti”. Ponizan je, pun ljubavi, čovjek molitve, i uvijek radostan. Donosio je radost svima na svijetu; to bi se moglo nazvati i njegovim osobnim pozivom. Svojom radošću i ljubavlju druge je poticao da više ljube. Činjenjem velikih žrtava otvarao se Bogu da ga posve oslobodi od svega što ne proslavlja Boga. Dok bi Filip molio, srce mu je znalo početi tako ubrzano lupati da se dalo primijetiti na izvan. „Činilo se kao da želi po prirodi teško tijelo odvući gore na nebo.”²⁷⁵ Pietro Conolini, koji je proveo s Filipom posljednje godine njegova života, svjedoči da je Filip vidio kako mu se u usta spušta vatrena kugla, a zatim su mu se prsa raširila. Osjećao je vatru iznutra. Pun ljubavi je molio. „Oči, usta, čelo,... sve je na njemu svijetlilo i blistalo. Pri tom ga je doživljaju obuzela neizmijerna radost, radost koja dolazi posve i samo iz ljubavi prema Bogu.”²⁷⁶ Jednom drugom prigodom, za vrijeme molitve, ukočio se i kao kreda bio blijed, a lice mu je bilo ispunjeno radošću. Doživio je ekstazu i drugi su ga ostavili da tako stoji neko vrijeme a kada je završilo ispunjen radošću je rekao kako je Bog uslišio ono za što su tada molili.²⁷⁷ Često, ukoliko bi netko depresivan bio uz njega, depresija bi nestala. Njegova radost je privlačila, kada je jedan dječak Cesare došao do njega, Filip ga je tako vedro primio da mu je od tada nadalje nastavio dolaziti. Izjavio je: „Lakše je voditi putem Duha radosne nego tužne ljude”²⁷⁸, a osjećao je i tugu i radost drugih ljudi intenzivnije nego oni sami; osim što se znao radovati, znao je dijeliti tugu s drugima.²⁷⁹ „Njegov je život bio napola na nebu, napola na zemlji: čudesno mješovita slika zemaljskih muka i nebeske radosti.”²⁸⁰ Poticao je braću da se umanjuju u očima drugih i u svojim očima kako bi rasli u Božjim očima. Znalo se dogoditi da bi brat Macaluffi bježao od Filipa kada bi im dolazili gosti poput kardinala jer bi tada po Filipovoj preporuci, on izvodio „šaljivi seljački ples”²⁸¹ kojeg se sramio. Kada bi dolazili ugledni gosti, subraća bi ga skrila, ali Filip bi ga svaki put pronašao.

²⁷⁴ Potpuna radost (25. 04. 2020.) <https://www.franjevci-split.hr/5-potpuna-radost/> (21. 06. 2023.)

²⁷⁵ Paul Turks, *FILIP NERI. Prorok radosti*, UPT, Đakovo, 2001., 29.

²⁷⁶ Isto.

²⁷⁷ Usp. Isto, 80.

²⁷⁸ Isto, 133.

²⁷⁹ Usp. Isto, 132.

²⁸⁰ Isto, 133.

²⁸¹ Isto, 144.

Sveti Franjo Saleški u svom poznatom djelu "Filotea" opisuje radost neba ovim riječima: „Pogledaj kako su uzvišeni, krasni i brojni građani i stanovnici one domovine. Tu su milijuni milijuna anđela, keruba i serafa, tu je četa apostola, mučenika, ispovjednika, djevica, svetih žena. Mnoštvo je bezbrojno. Oj, kako je sretno to društvo! Vazda uživaju trajne radosti. Jedan drugome umnožava neizrečenu sreću“.²⁸² Filotei piše o onome što stvara smetnje našim duhovnim radostima: „Presita si svjetovnih zadovoljstava, pa nije čudo, što ti ne prijaju duhovne radosti. Veli stara poslovice: »Kad su golubi presiti, gorke su im trešnje«. »Nasitio ie gladne dobrima, kaže BI. Djevica, a bogate je otpustio prazne«, Tko je bogat zemaljskim nasladama, nesposoban je za duhovne.“²⁸³

Don Bosco je još jedan od onih koji su, možemo reći, evangelizirali radošću. Vidio je vrijednost radosti, poticao ju je, a i njen nedostatak primjećivao te na taj način uviđao stanje nečije duše. Rekao je da će mladić koji je bez discipline uvijek biti nesretan. Kada slušamo svoje poglavare, to treba činiti s vedrinom na licu, jer „je ono što zapovijedaju poglavari isto kao i da zapovijeda Gospodin.“²⁸⁴ Do ljudske nesreće dovodi grijeh, on je korijen svih zala, radosti koje nudi svijet prolaze poput bljeska, a samo činjenje dobra dovodi do prave sreće. Bio je jako jednostavan, govorio je: „Radujte se i činite dobro, a vrapce pustite da cvrkuću.“²⁸⁵ Dok je još bio mlad svećenik, posjećivao je zatvore za maloljetnike; razgovarao je s njima na način da im je pokazivao da su oni ljudi koji imaju svoje dostojanstvo, učio ih je vrijednosti poštenog rada, a oni su u srcima osjećali radost koja ih je poticala da se poprave. Don Bosco je jako volio igre, ali on ih je koristio prvenstveno da mlade dovede na poduke iz katekizma. Uvijek je imao osnovni cilj pred sobom, njihovo spasenje (toliko ih je volio i još ih s neba voli). Rekao je: „Najljepša igra koju bih rado zaigrao jest dovođenje deset tisuća mladih u raj.“²⁸⁶ Također je kazao: „Imam jednu jedinu želju, vidjeti vas sretne u vremenu i u vječnosti.“²⁸⁷ On je znao da je sreća tamo gdje je ljubav. Do mira i radosti u životu dolazi se življenjem u Božjoj milosti. Preporučivao je vježbu sretne smrti jednom mjesečno i govorio da se ona temelji prije svega na kvalitetnoj ispovijedi „i pričesti kao da je zadnja u životu.“²⁸⁸ Svaki trenutak našeg života vrijedi koliko i sam Bog, znao je reći, jer možemo se u svakom malenom trenutku opredijeliti

²⁸² Sveti Franjo Saleški, *Filotea. Uvod u pobožni život*, KS, Zagreb, 2002., 71.

²⁸³ Isto, 442.

²⁸⁴ Teresio Bosco, ur., *Don Bosco -Misli*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 2001., 124.

²⁸⁵ Isto, 43.

²⁸⁶ Isto, 63.

²⁸⁷ Isto, 160.

²⁸⁸ Isto, 175.

za Boga i zadobiti vječnu sreću s njim i svetima u nebu. Vrijedi zapamtiti ovu njegovu izreku: „Đavao se boji radosna čovjeka.“²⁸⁹

Sveta Mala Terezija je u knjizi “Povijest jedne duše“ pisala o svojim duhovnim iskustvima, te je dosta često spominjala temu radosti. Pri počecima knjige spominje da je znala moliti te u daljini čuti vojničku glazbu, te ju je to rastuživalo. Zemlja joj je izgledala kao mjesto gdje se odvija progon, sanjala je o Nebu. Kada je otišla na prvu svetu ispovijed, bila je jako dobro pripremljena, rečeno joj je da će Isusove suze oprati grijehe njene duše. Bila je tako malena da ju svećenik s druge strane nije mogao vidjeti pa se ispovjedila stojeći. Opisuje kako se osjećala nakon ispovijedi: „bila sam tako zadovoljna i tako lagana da nikada nisam osjetila toliko radosti u svojoj duši.“²⁹⁰ Voljela je procesiju s Presvetim Sakramentom, bacala bi cvijeće prema utjelovljenom Bogu i to joj je davalo veliku radost, a najveću kada bi se koja latica koju je bacila dotaknula pokaznice (bacala ih je što više u zrak). Kada je njena sestra Celina imala prvu pričest to ju je ispunilo velikom radošću, kao da sama ide na prvu pričest. Kada je njena druga sestra Paullina ulazila su samostan, uhvatila ju je tjeskoba te je tada shvatila da je život ispunjen rastancima. Kaže: „Lila sam gorke suze, jer još nisam shvaćala radosti žrtve.“²⁹¹ Kada joj se kazala Blažena Djevica Marija i dala joj svoj osmijeh, svoje osjećaje opisuje ovako: dvije krupne suze provriješe ispod mojih kapaka i potekoše tiho niz moje obraze, ali to bijahu suze nepomućene radosti... Ah, pomislih, Blažena mi se Djevica nasmiješila, kako sam sretna!²⁹² Za svoju prvu pričest također je bila pripremljena kako dolikuje, i duševne muke koje je prije imala prestale su na godinu dana. Dodaje: „Isus je htio da okusim radost tako savršenu koliko je to moguće u ovoj dolini suza.“²⁹³ Do jednog dana gledala je Isusa, ali taj dan se dogodilo da mu se potpuno predala: „Toga dana to više nije bio pogled, nego sjedinjenje“²⁹⁴. Tada su je oblike suze. Poslije joj se pobudila želja za trpljenjem a postala je svjesna da će joj Isus dati mnoge križeve. Dobila je utjehu da te križeve gleda kao najveće životne milosti. Kaže: „Sve dotada bijah trpjela a da nisam voljela trpljenja, a od toga dana osjetila sam prema njemu istinsku ljubav. Osjećala sam također želju da ljubim samo dragoga Boga i da samo u Njemu nalazim radosti. Često sam kod svojih Pričesti ponavljala ove riječi iz knjige »Nasljeduj Krista«: »O Isuse, slatkoća neiskazana, prometni mi u gorčinu sve utjehe zemaljske! ... «“²⁹⁵ U

²⁸⁹ Teresio Bosco, ur., *Don Bosco -Misli*, 141.

²⁹⁰ Sveta Terezija od Djeteta Isusa, *Povijest jedne duše*, GK, Zagreb, 1984., 41.

²⁹¹ Isto, 56.

²⁹² Isto, 64.

²⁹³ Isto, 70.

²⁹⁴ Isto, 74.

²⁹⁵ Isto, 76.

knjizi navodi kako je shvatila jednu veliku stvar: „Ah, dobro sam osjetila da se radost ne nalazi u predmetima koji nas okružuju, nego u najdubljoj nutrini duše; radost se može posjedovati isto tako u tavnici kao i u palači, a dokaz je tome i to Što sam sretnija u Karmelu, pa i usred unutarnjih i vanjskih kušnja, nego u svijetu, okružena udobnostima života i nadasve slatkoćom očinskoga ognjišta!...“²⁹⁶ Počela je željeti biti zaboravljena, biti smatrana ništavnom. Shvatila je da je ljubav sve i izjavila Isusu: „O Isuse, Ljubavi moja . . . napokon sam našla svoje zvanje: moje zvanje je I j u b a v!“²⁹⁷ Odlučila je ne propuštati niti jednu žrtvu iz ljubavi prema Bogu, ne propustiti niti najmanje dobro djelo. Odlučila se trpjeti i radovati iz te ljubavi. Kaže: „ako sam u djetinjstvu trpjela u žalosti, danas ne trpim više tako, nego u radosti i miru: ja sam uistinu sretna što trpim.“²⁹⁸ Radost koju uživa onaj koji je siromašan duhom nema premca. On je slobodan, slijedi Isusov naputak: „Onomu tko bi se htio s tobom parničiti da bi se domogao tvoje donje haljine prepusti i gornju.“ (Mt 5, 40) Došlo je do toga, kako kaže, da je Bog podigao veo i da su sestre vidjele kakva zaista ona je, i da im više nije ugodno društvo. Govorile su joj što im se sve kod nje ne sviđa, a nju je to ispunjalo radošću što je suprotno s ljudskom naravi, da to nije doživjela ne bi vjerovala da je moguće. Jedna sestra u samostanu kojoj je teško udovoljiti trebala je pomoć i Mala Terezija je odlučila učiniti to djelo ljubavi. Terezija se trudila oko nje, a ona joj je prigovorila za više stvari; ili ide prebrzo, ili ju prelagano drži pri hodanju, rukave joj je trebala zavrnuti na točno određeni način, odnijeti njeno klecalo na određen način. Ali, nakon što joj je pomogla bez prigovora, učinila je i što nije trebala, pomogla joj je razlomiti kruh, a također bi joj se dodatno nasmiješila prije nego je otišla, i tako bi učinila svaku večer. Time je dobila naklonost te sestre. Jedne večeri, dok je obavljala tu slatku dužnost od 10 minuta, čula je zvuke glazbala i zamislila svijetlu pozlaćenu dvoranu i otmjeno odjevene djevojke u svjetovnom društvu, a zatim pozornost usmjerila na jecaje starice s kojom se nalazi u slabo osvijetljenom starom samostanu i zaključila: „Ah! ni za tisuću godina uživanja svjetskih svečanosti ne bih bila dala onih deset minuta što sam ih upotrijebila u ispunjavanju svoje ponizne službe ljubavi... Ako već u patnji, u jeku borbe, možemo uživati časak sreće koja nadilazi sve zemaljske sreće, kad mislimo na to da nas je dragi Bog istrgao iz svijeta, što će tek biti u nebu“.²⁹⁹ Kada je pred smrt bolovala u bolnici, u toj prostoriji nije bilo žalosti, sve se posjetitelje trudila nasmijati. Jedna sestra za nju kaže: „Mislim da će ona umrijeti smijući se,

²⁹⁶ Sveta Terezija od Djeteta Isusa, *Povijest jedne duše*, 133.

²⁹⁷ Isto, 182.

²⁹⁸ Isto, 196.

²⁹⁹ Isto, 234.

toliko je vesela.“³⁰⁰ Smišljala je šale „na svoj račun ili na račun nemoći liječnika“³⁰¹. Njena radost dolazi od prihvaćanja Božje volje u potpunosti. Na kraju života zahvaljivala se na kušnji patnje. Dodala je da želi doći pred Boga praznih ruku jer ne želi moliti Boga da njene zasluge gleda, želi sve primiti od Božje ljubavi. Napisala je: „Ne želim drugoga prijestolja ni druge krune osim tebe, moj Ljubljeni!“³⁰²

2.4.4. Katekizam Katoličke Crkve

Katekizam Katoličke Crkve navodi ljubav kao temeljnu strast koju uzrokuje ono privlačno u nekom dobru. Ako neko dobro nije prisutno, ljubav je ta koja probuđuje želju za njim i nadu da će se do njega doći. Upravo to na kraju dovodi do radosti kada se do dobra dođe. (Usp. KKC 1765) Kaže Pavao: „A Bog nade napunio vas svakom radošću i mirom u vjeri da izobilujete u nadi snagom Duha Svetoga.“ (Rim 15, 13) Kako je On Bog nade, daje nam nadu zbog koje već možemo primiti blagoslove kraljevstva Božjeg -radost i mir. (USP. BRUCE RIM 234) Još piše da su „plodovi Duha savršenosti što ih Duh Sveti izvodi u nama kao prvine vječne slave.“³⁰³ Jedan od plodova je i radost. Katekizam nas još poučava o tome da se savršenstvo postiže preko križa. Potrebno se puno odricati i boriti u duhovnom smislu riječi kako bi postali sveti. Mrtvljenjem koračamo prema radosti.³⁰⁴ Duhovna lijenost (nehaj) je veliki protivnik radosti, ona ju otklanja.

2.4.5. Radost u Novom zavjetu

Sveti Augustin napisao je komentar Ivanova Evanđelja. Komentira redak gdje se spominju riječi Ivana Krstitelja: „prijatelj zaručnikov, koji stoji uza nj i sluša ga, klikće od radosti na glas zaručnikov. Ta se moja radost upravo ispunila.“ (Iv 3, 29b) Ivan Krstitelj se nije radovao zbog sebe (to vodi do žalosti) već zbog Boga, i zato je njegova radost vječna kao i sam Bog. Ako želimo da nam radost bude vječna trebamo se usmjeriti na onoga koji je vječan. Koja je to radost koja se ispunila upravo kod Krstitelja? To je radost zbog glasa zaručnikova, on se ne raduje vlastitoj mudrosti već zna da je sve što ima milost od Boga. Svatko tko je mudar, od

³⁰⁰ Sveta Terezija od Djeteta Isusa, *Povijest jedne duše*, 249.

³⁰¹ Isto.

³⁰² Isto, 261.

³⁰³ *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, Hrvatska biskupska konferencija, 2016., br. 1832

³⁰⁴ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, Hrvatska biskupska konferencija, 2016., br. 2015

Boga je stvoren mudrim. Ne možemo zato davati zasluge sebi, već samo Bogu ide sva hvala.³⁰⁵ Nakon što je Isus Krist rekao apostolima da ostanu u njegovoj ljubavi čuvajući njegove zapovijedi u dvorani Posljednje večere dodao je: „To sam vam govorio da moja radost bude u vama i da vaša radost bude potpuna.“ (Iv 15, 11) Naša radost to što je Krist s nama i što se s nama raduje. Njegova radost je po njegovoj milosti i naša. Božja radost je potpuna, savršena. Nama se Gospodin radovao zahvaljujući svom predznanju i prije nego smo došli na svijet. Kada nas je stvorio nije mu se povećala radost jer je već imao savršenu radost. Od onda kada nas je pozvao, Božja radost zbog spasenja nas ljudi je počela i u nama samima biti. Naša radost može rasti prema savršenoj radosti. Počinje s vjerom a upotpunjuje se, usavršuje, u nebu. Kako sve više postajemo ono što je Bog za nas predvidio, naša radost raste.³⁰⁶ U dvorani je učenicima također rekao: „sad ste u žalosti, no ja ću vas opet vidjeti; i srce će vam se radovati i radosti vaše nitko vam oteti neće.“ (Iv 16, 22) Možemo ovaj redak povezati sa žalošću zbog smrti i veseljem zbog Kristova uskrsnuća. Radost im nitko oteti neće jer Krist uskrsnućem pobjeđuje smrt te više ne može umrijeti, smrt više nad njim nema gospodstvo. Još smo na zemlji ali se trebamo radovati u nadi, kao što se žena koja rađa veseli što će roditi više nego što je žalosna od boli koju taj trenutak osjeća. Nekoliko redaka kasnije, Isus kaže: „Dosad niste iskali ništa u moje ime. Ištite i primit ćete da radost vaša bude potpuna!“ (Iv 16, 24) Potpuna radost je duhovna radost, ne tjelesna. Trebamo tražiti vječni život, duhovna dobra, Božju milost, trebamo tražiti potpunu radost.³⁰⁷

Pavao s svojoj poslanici Solunjanima navodi zapovijed „Uvijek se radujte!“ (1 Sol 5, 16) te zatim dodaje „Jer to je za vas volja Božja u Kristu Isusu.“ (1 Sol 5, 18b) Božja volja je da uvijek budemo radosni. Kada naša radost ne bi ovisila o nama, to se ne bi moglo reći. Možemo biti radosni, uvijek radosni. Ovdje nam je dano kao zapovijed, stavljen je uskličnik na kraj, i još nakon svega Pavao potvrđuje napisano navodeći da je to volja Božja. Pavao piše Solunjanima kako bi se pripremili na drugi Kristov dolazak. Ova poruka, naravno, vrijedi i za nas. Možemo biti radosni, možemo uvijek biti radosni, radost dolazi od Boga, radost je plod Duha Svetoga. Isus Krist je uvijek radostan. Gledajući križ, zadnje što bi mogli pomisliti je da je Isus Krist na križu bio radostan, ali je, u svakom trenutku je savršeno radostan, oduvijek i zauvijek, Bog je sama Radost. Pavao u poslanici Rimljanima kaže: „Radujte se s radosnima, plačite sa zaplakanima!“ (Rim 12, 15) Vidimo da Kristova poruka nije ta da budemo ravnodušni

³⁰⁵ Usp. Sveti Augustin, *Tumačenje Ivanova Evanđelja*, Verbum, Split, 2020., 147-148.

³⁰⁶ Usp. Isto, 552-553.

³⁰⁷ Usp. Isto, 617-621.

prema stanjima drugih ljudi, kako su na primjer naučavali stoici.³⁰⁸ On želi da suosjećamo s drugima, da radost drugog bude naša radost, i žalost drugog naša žalost. U poslanici Filipljanima govori: „Naprotiv, ako se ja i izlijevam za žrtvu i bogoslužje, za vjeru vašu, radostan sam i radujem se sa svima vama. A tako i vi budite radosni i radujte se sa mnom.“ (Fil 2, 17-18) Ovdje izražava da prihvaća radi Boga i za Boga ono najteže, pokazuje spremnost za odlazak u smrt radi Krista (izliti se za ljevanicu, krvav način smrti, misli na izlivanje vlastite krvi). Pavao se raduje jer će ukoliko umre za Isusa Krista, izvršiti Božju volju i dati mu slavu. Još govori Filipljanima koji su okruženi neprijateljima i u strahu: „Radujte se u Gospodinu uvijek! Ponavljam: radujte se!“ (Fil 4, 4) Govori im da imaju razlog za radovanje, usmjerava ih na Boga.³⁰⁹

Pisac poslanice Hebrejima šalje im poruku: „sa sužnjevima ste suosjećali i s radošću prihvatili otimanje dobara znajući da imate bolji, trajan posjed.“ (Heb 10, 34) Ovdje vidimo da su svjesni da nije sve u ovome životu, i da im je život vječni važniji od ovog, prolaznog, zemaljskog. A trajan posjed je blago koje ih čeka na nebu, oni tamo zgrću blago.³¹⁰

³⁰⁸ Usp. F. F. Bruce, *Poslanica Rimljanima. Komentar Pavlove poslanice Rimljanima*, Logos, Daruvar, 1997., 208.

³⁰⁹ Usp. Ralph P. Martin, *Poslanica Filipljanima. Komentar Pavlove poslanice Filipljanima*, Logos, Daruvar, 1997., 144-145.

³¹⁰ Usp. Thomas Hewitt, *Poslanica Hebrejima. Komentar poslanice Hebrejima*, Logos, Daruvar, 1997., 154.

ZAKLJUČAK

Na početku rada vidjeli smo što su točno emocije po kognitivnoj teoriji, vidimo da na njih jako utječu vrijednosti koje dajemo pojedinim objektima.

Neki kažu da su emocije bezobjektne, neinteligentne sile koje djeluju u čovjekovu tijelu bez nekog njegova vlastitog doprinosa, kao da ga guraju. No, vidjeli smo da emocije imaju objekt, a on ovisi o tome do čega je nama stalo, što ima važnost u našem životu. Također, kao ljudi sposobni sa za vrlo složene emocije u kojima ulogu između ostalog imaju naši filozofski stavovi, vjerska uvjerenja, naša prošlost,... Vidjeli smo kako se naše emocije razvijaju kroz djetinjstvo. Nakon toga bilo je govora o pogledu Aristotela i grčkih filozofskih škola na emocije, oni se slažu oko njihove usmjerenosti na objekt. Aristotel smatra da će se emocije javiti samo ukoliko objekt ima veliko značenje za nas. U tom smislu, spomenute pahuljice za doručak neće povećati našu radost. Ali, može li biti da, jer smo postali zahvalni Bogu za sve, počnemo toliko cijeniti male stvari da nas i one razvesele? Da li je ta radost proizašla iz toga što doručak smatram važnijim, ili zbog toga što mi je Bog važniji u životu te pahuljice koje mi inače toliko ne znače većem s njim?

Vjerujem da bi, ukoliko ne bi bilo te zahvalnosti Bogu (i/ili članu obitelji koji nam ih je pripremio), naš pogled na male stvari života u ovom slučaju ostao isti te da je objekt radosti zapravo Bog (i/ili osoba koja je učinila gestu ljubavi) a ne same pahuljice. One su iste kao prije. Zanimljivo je da je po Aristotelu ljubav prema roditelju i zahvalnost za tu ljubav u temelju svih strasti koje se dalje razvijaju kroz život. Razni pripadnici grčkih škola emocije vide kao loše jer nas uznemiruju te su ih se na brojne načine pokušavali riješiti ili ih ignorirati. Kod mnogih od njih jasno vidimo koliko čovjek teži tome da ima radostan život. Jako su pogriješili oni koji su emocije, koje su ih poticale na činjenje dobra, zanemarivali te izbjegavali pružiti pomoć. Stoici su znali reći da ono u čemu nam je najveća radost izaziva i najveći strah jer se bojimo da ćemo taj izvor radosti izgubiti. Dodaju, da kada nekoga ili nešto jako vrednujemo, u njegovoj prisutnosti osjećamo duboku radost. Vjerujem da ove dvije rečenice možemo povezati s kršćanstvom s određenom razlikom, kada Boga imamo, znamo da postoji mogućnost da vječno budemo s njim te nam je jedini strah da ga svojim grijehom ne izgubimo, imamo strah Božji. Još Bog je po vrijednosti veći od ijednog drugog objekta radosti te daje neizmjernu radost jer je sam neizmjeran, On sam je Radost. Dobro je Seneka primijetio da nekada miješamo instrumente za sretan život i one koje su po sebi dobre. Bogatstvo i status po sebi nisu izvor radosti i on je to zaključio. Ovdje bi dodao da je Bog taj koji je po sebi dobar, sama Dobrota, i time izvor naše radosti.

Filozofi su došli do neke granice, koju je Božja objava prešla. Seneka Luciliju govori da traži radost koja ga nikada neće iznevjeriti i da dolazi od njega samoga. Bio je u pravu po pitanja prvoga, da postoji radost koja nikada neće iznevjeriti, a to je Bog koji je Radost. On je izvor radosti, mi ju sami sebi ne možemo dati. Vidimo na primjeru C. S. Lewisa gdje je istinska radost, nije u nekom osjećaju uzbuđenja zbog stvari ovoga svijeta. Dobro je ono da, kada smo usmjereni na osjećaj radosti, naša radost prestaje. Potrebna je usmjerenost na objekt radosti - Boga. Kod Pragera je transcendentno navedeno samo kao jedan od faktora koji povećavaju radost a ne ono bez čega je uopće nema. Bog je razlog radosti pojedinca a ne samo jedan od objekata radosti, kada činimo dobro, Bog je taj koji nam daje radost u srcu.

Primjeri iz života Viktora Frankla pokazuju nam koliko ljepote stvorenog svijeta govore o Bogu. I priroda nas usmjerava Bogu. Spomenuti su neki suvremeni statistički podaci o sreći, no nekako je bilo teško razlučiti kada se govori o životnoj radosti, a kada samo o nekakvom ushitu zbog sretnih događaja. Grčke škole težile su radosti, na razne načine su je se trudile postići. Epikur je želio doći do toga da ne želi vječan život te da na njegovu radost e utječe to što će ona kad-tad prestati. U završnom dijelu rada navedeni su primjeri onih koji su radost postigli u najvišem stupnju, a to su sveci. Imali su radost i na zemlji jer su živjeli kao da su već s Bogom na nebu. Njihovu radost ništa nije moglo narušiti, niti patnja, čak vidimo da su došli do toga da im je patnja postala želja, jer su ju mogli prikazati kao žrtvu za druge iz ljubavi prema Bogu i ljudima. Nauk Katoličke Crkve je da je radost plod Duha Svetoga, Isus Krist želi nam dati potpunu radost, koju imamo samo u njemu koji je Radost.

Svatko od nas u životu ima onaj jedan problem koji nas stalno bode i ne prestaje. Zbog njega ne možemo biti radosni. A mislimo, da ga nema sve bi bilo savršeno, zračio bi radošću. U stvari, da tog problema nema brinulo bi nas nešto drugo; čovjek uvijek nađe nešto za brigu. Al Isus želi da bez obzira na naše nesavršenosti ili prilike u kojima se nalazimo budemo radosni. Ako čekamo da se sve 'posloži', proći će život. Ljudska radost nije u onome što posjedujemo nego u onome u čemu prepoznajemo Božje darove. Svaki vjernik, pravilno živi svoju vjeru samo ukoliko je radostan. Ukoliko nam nedostaje radosti, možemo se zapitati, da li smo svjesni da nas Bog ljubi i da li ljubimo Boga. Apostoli su živjeli u mnogim nesigurnostima a imali su radost i mir. Odrekli su se svega što imaju, posjeda, obzira, ..., otišli su za Gospodinom koji je Ljubav. Bog nas ne bi stvorio s čežnjom koju ne može ispuniti. Znamo da „Samo je u Bogu mir, dušo moja, samo je u njemu spasenje.“ (Ps 62, 2) Kaže psalmist: „Sva radost tvoja neka bude Jahve: on će ispuniti želje tvoga srca!“ (Ps 37, 4) Budimo radosni danas, Bog nas voli i možemo

odabrati živjeti vječno s Njim. Zar to nije dovoljno za radost? „Drugi -to su oni koji su nam darovani da nam budu dragi.“³¹¹

Mnogi će reći da je najveća radost na zemlji pomaganje drugima. Istinski radosna je ona osoba koja se nesebično daje za druge. Bez Boga, nesposobni smo pomagati, učiniti ikakvo dobro djelo. Bog nam daje milost da u suradnji s Njim jedni drugima učinimo najveće dobro djelo koje postoji, da si međusobno pomažemo doći u nebo. Zamislite, možete Božjom milošću biti osoba preko koje će Bog usmjeriti nekoga u raj. Baš zbog Božje milosti koja može djelovati u vama i preko vas druga osoba možda neće odbiti Boga, te vječnost provesti u neizmjernej samoći, patnji i boli, već u neizmjereno radosnom zajedništvu Boga i svetaca, koje traje, ne godinu, ne 100 godina, niti milijun godina, milijardu,... nego beskrajno. „Bog vas sve blagoslovio i svima udijelio sretan život i sretnu smrt.“³¹²

³¹¹ Stjepan Lice, *Dobra sreća*, KS, Zagreb, 1993., 68.

³¹² Teresio Bosco, ur., *Don Bosco -Misli*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 2001., 39.

LITERATURA:

Bosco, Teresio. ur., *Don Bosco -Misli*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 2001.

Bruce, Frederick Fyvie. *Poslanica Rimljanima. Komentar Pavlove poslanice Rimljanima*, Logos, Daruvar, 1997.

Craven Nussbaum, Martha. *Izdizanje misli. Inteligencija emocija*, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2019.

Craven Nussbaum, Martha. *Terapija žudnje: teorija i praksa u helenističkoj etici*, Mizantrop, Zagreb, 2019.

Frankl, Viktor Emil. *Čovjekovo traganje za smislom*, Planetopija, Zagreb, 2010.

Hewitt, Thomas. *Poslanica Hebrejima. Komentar poslanice Hebrejima*, Logos, Daruvar, 1997.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13550> (21. 6. 2023.)

Knjaz, Robert. *Osjećaji: Sreća*. dokumentarna serija, HRT, 2021.

Lewis. Clive Staples, *Surprised by joy*, Colins, London, 1955.

Logoterapija Hrvatska, Viktor Frankl, <https://www.logoterapija.com/viktor-frankl> (21.06.2022.).

Martin, Ralph Philip. *Poslanica Filipljanima. Komentar Pavlove poslanice Filipljanima*, Logos, Daruvar, 1997.

Potpuna radost (25. 04. 2020.) <https://www.franjevci-split.hr/5-potpuna-radost/> (21. 06. 2023.)

Prager, Dennis. *Happiness is a serious problem. A human nature repair manual*, HarperCollins, New York, 1998.

Sveti Augustin, *Tumačenje Ivanova Evanđelja*, Verbum, Split, 2020.

Sveti Franjo Saleški, *Filotea. Uvod u pobožni život*, KS, Zagreb, 2002.

Sveta Terezija od Djeteta Isusa, *Povijest jedne duše*, GK, Zagreb, 1984.

Turks, Paul. *FILIP NERI. Prorok radosti*, UPT, Đakovo, 2001.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja, Duje Katušić, kao pristupnik za stjecanje zvanja magistra teologije, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo moga vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 21.06.2023.

Duje Katušić

JOY AS A FUNDAMENTAL EMOTIONAL STATE OF CHRISTIANS

Abstract:

The first part of the work deals with emotions. First of all, the cognitive theory of emotions is discussed. Situational and background emotions are defined. Similarities and differences between emotions and bodily appetites, and also emotions and moods, are discussed. After that, it's talked about the relationship between emotions and actions, about human and animal emotions, the emotional development of children and factors that influence emotions. This is followed by a section on the view of emotions by Aristotle and the Greek schools of philosophy. In the second part, we move on to the topic of the emotion of joy. First, we talk about joy in general and then we see what Aristotle, the Greek schools and Dennis Prager have to say about joy. After that, joy is discussed from a Christian perspective. We see what C. S. Lewis, Viktor Frankl and saints like St. Francis, don Bosco and St. Thérèse of Lisieux say about joy. After that, there is a part about joy in the Catechism of the Catholic Church and the New Testament. In conclusion, I present my own views on the topic.

Key words: emotions, joy, happiness, christianity, God